

Beszámoló

Tartalom

Bevezetés.....	1
A háztartás mint „miniüzem” és mint „minitársadalom”	1
Háztartások és kapcsolati tőke.....	4
A társadalmi izoláltság mintázatai Európában: egy összehasonlító elemzés tanulságai	4
Erősödő dezintegráció: a kapcsolatstruktúra alakulása 2006 és 2015 között	6
A kapcsolatstruktúra jellemzői 2015-ben Magyarországon	12
Egyenlőtlenségek és különbözőségek a háztartáson belül	17
A párok fogyasztása	17
A férfi jövedelemhátrány mint elégedetlenségforrás.....	20
Politikai homofília a párkapcsolatban és hatása a „páros” jóllétre Magyarországon	23
A kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség mint a szubjektív jóllét forrása.....	26
A háztartás tagjainak bizalma.....	29
Bizalom a háztartásban.....	29
Irodalomjegyzék.....	32
Melléklet Vázlatos módszertani összefoglaló	35
Az EU-SILC adatfelvétel és a 2015. évi speciális modell jellemzői	35
Általános leírás	35
Egyéni szint	35
Párok szintje	36
Háztartási szint	36

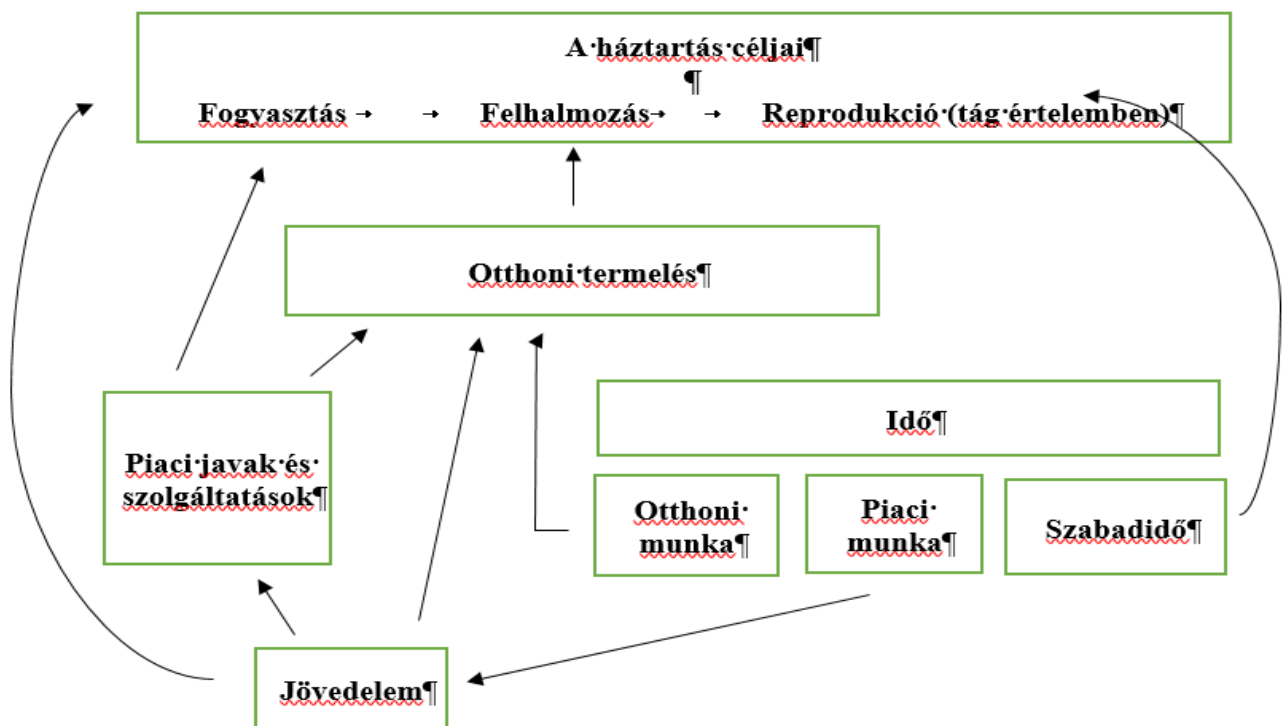
Bevezetés

A beszámoló első részében a kutatás alapjául szolgáló háztartásmodellt és ezen belül a kapcsolati tőke elméleti vonatkozásait mutatjuk be. A második rész három tanulmányában egyéni szinten vizsgáljuk a háztartáson belüli kapcsolati tőke sajátosságait: társadalmi beágyazottságukat, változásukat 2006 és 2015 között és szerkezetüket. A harmadik részt alkotó négy tanulmány a háztartásokban azonosítható párokat vizsgálja különféle szempontok szerint: fogyasztásuk egyenlőtlenségét, jövedelmük és az ezzel való elégedettség összefüggését, politikai nézeteik homofiliáját és a kapcsolataikkal való elégedettség jellemzőit. Az ez után következő részben található egyetlen tanulmány a bizalom jelenségét kutatja oly módon, hogy a háztartásban található valamennyi személy bizalmát figyelembe veszi. Mivel kutatásunk során speciális adatbázisokkal dolgoztunk, ezért hasznos ítéltük, hogy a beszámoló végén külön fejezetet szenteljünk a kutatás módszertanának.

A háztartás mint „miniüzem” és mint „minitársadalom”

A háztartásnak, mint „miniüzemnek” és mint „minitársadalomnak” a működését az 1. ábra ábrázolja. Induljunk ki abból, hogy az idő az elsődleges erőforrás, aminek felhasználásáról a háztartás (és ezen belül a háztartástagok) döntenek, vagyis hogy jövedelmet szerezzenek-e általa, otthon használják fel vagy a szabadidőként „éljék fel”. A cél a fogyasztás, a felhalmozás és a reprodukció, még hozzá tag értelemben. Ennek lényege, hogy itt nem csupán a biológiai reprodukcióról van szó, hanem idetartoznak a háztartás identitását, a háztartástagok értékrendjét, a háztartás jólétét alakító tényezők is, mint az elégedettség, a bizalom, a háztartást összetartó szabályok definiálása (pl. hozomány, örökség, migrációs viselkedési szabályok stb.) Ebben Katz (2002) megközelítését követjük, aki szerint a szokásos tevékenységeken kívül idesorolható a biztonság nyújtása, az érzelmi háttér, a vallási és társadalmi tevékenységekben való részvétel koordinálása, az ügyek intézése stb.

1. ábra. A háztartáson belüli folyamatok modellje

A háztartás azonban nem más háztartásoktól elszigetelten, hanem egymással sokféle kapcsolat által összefűzött hálózat részeként tevékenykedik. Ez azt jelenti, hogy az 1. ábrán látható modell működését olyan módon kell felfogni, hogy a háztartások más háztartásokkal együttműködve tudnak (ha ehhez megfelelőek a feltételek és úgy alakul az ösztönzők és kényszerek együttes hatása) cselekedni.

Ennek fontossága a tranzakciós költségek elmélete segítségével demonstrálható. Eszerint a háztartások olyan különleges tulajdonságokkal jellemezhetők, amelyek sokféle helyzetben versenyképesé teszik őket a piaci és redisztributív termelőkkel. Pollak (1985) szerint a háztartásoknak a piaci szervezethez képest három előnyös szervezeti sajátossága van:

- olcsó és hatékony eszközökkel rendelkeznek tagjaik ösztönzésére (hozomány és örökség reménye, hosszú távú viszonzás feltételezése);
- alacsony költségű ellenőrzési eszközökkel, hatékonyan képesek tagjaik tevékenységét ellenőrizni (hiszen ismerik egymást, együtt élnek);

- mozgósítani képesek két olyan emberi érzelmet, amelyet a piaci termelőszervezetekben nem, vagy csak nagy költségekkel lehet felébreszteni és kiaknázni: az odaadást (önzetlenséget) és a lojalitást.

A piaci szervezethez képest ugyanakkor a háztartásnak hátrányai is vannak:

- a családi élet konfliktusai akadályozhatják a háztartás munkatevékenységeit (férj és feleség magánháborúja a háztartás széteséséhez vezethet);
- a fegyelmezés eszközei korlátozottak (pl. nehéz valakit a háztartásból elbocsátani);
- a háztartás nem válogathatja meg „alkalmazottait”, nem illesztheti munkaerejét a változó feladatokhoz, és szakmai követelményeket sem igen támaszthat, ami korlátozza termelésének hatékonyságát; végül
- kis méretei miatt a háztartás a gazdasági tevékenység sok fajtájára alkalmatlan.

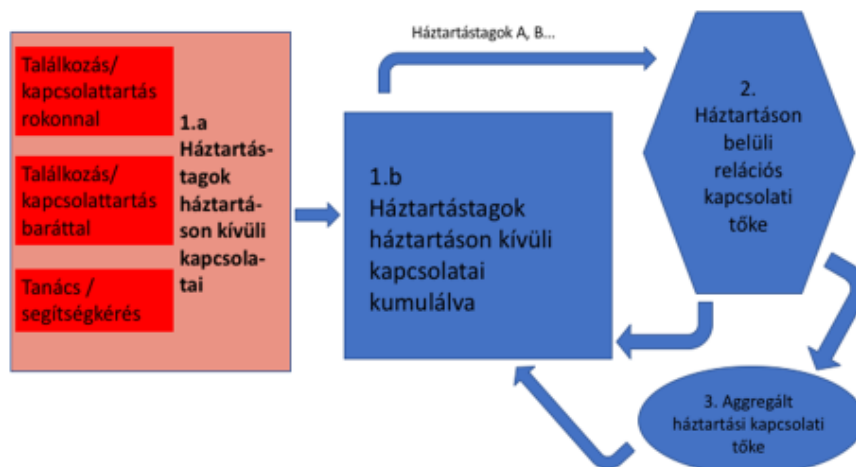
Mindezeket az előnyöket és hátrányokat figyelembe véve a háztartások a nem hatékonyságigényes, a töredék munkaidőben végezhető, az élőmunka-igényes, a ritkán, illetőleg váratlanul előforduló, a magánszférával szorosan összekapcsolódó, az otthoni élettel és infrastruktúrával összeegyeztethető munkatevékenységek esetében versenyképesek a vállalatokkal.

Ha elfogadjuk, hogy a háztartások nem egymástól elszigetelten, hanem egymással sokféle kapcsolat által összefűzött hálózat részeként tevékenykednek (Sik 2012), akkor belátható, hogy a háztartásközi munkacsere és barter, mint a háztartás önellátó tevékenységének kiterjesztése, jól illeszkedik a fenti tranzakcionalista megközelítésbe. Az ilyen cserék segítségével ugyanis csökken a háztartásnak a piaci szereplőkkel szembeni hátránya (a konfliktusok jobban kezelhetők a szűk családnál kevésbé szoros hálózatban, nagyobb a fegyelmezés és a válogatás lehetősége, nő a munkavégző csoport rugalmasága és mérete). S noha mindez azzal jár, hogy a háztartás más szervezetekhez képesti előnyei is csökkennek (mivel nem működik az összetartozáson és a majdani örökségen alapuló ösztönzés és az olcsó ellenőrzés lehetősége, ezért nő a csoport működésének költsége), ám ha ez kisebb, mint az előző hatás, akkor a háztartások hálózatának versenyhelyzete javul a piaci és állami szereplőkhöz képest.

A hálózatoknak és a társadalmi tőkének a háztartás működésével való összefüggésével is hatalmas szakirodalom foglalkozik, de a mi modellünk (2. ábra) különbözik ezektől abban, hogy a háztartástagok kapcsolatait egyenként vizsgálja, s ezzel feltárhatóvá teszi a háztartáson belüli folyamatokban játszott szerepük egymáshoz kapcsolódó hatásait. Mint az ábrán látható, az első lépésben (1.a blokk) a háztartástagok háztartáson kívüli kapcsolatait vizsgáljuk, amelyek azt a hálózatot testesítik meg, amelyek által a „külső világ” hálózataiba beágyazódik a háztartás. A második lépés még mindig a kapcsolatok egyéni szintű elemzése, de most már összekapcsoljuk az adott háztartástag különféle irányú (rokonok vagy barátok) és módú (személyes vagy távkapcsolat) kapcsolatait, s azt nézzük, hogy az adott háztartástagnak mennyi és milyen szerkezetű kapcsolatai vannak a „külvilággal” (1.b blokk).

2. ábra. A háztartáson kívüli kapcsolatok szerkezete és a háztartáson belüli kapcsolati tőke

A háztartáson kívüli kapcsolatok és a háztartáson belüli kapcsolati tőke modellje (az EU-SILC 2015 adatbázisának operacionalizálása)

A következő lépésben (2. blokk) már a háztartások háztartáson belüli kapcsolati tőkéjét vizsgáljuk oly módon, hogy a háztartástagok külső kapcsolatainak egymáshoz képesti méretét és szerkezeti eltéréseit jeleníti meg. Azért beszélhetünk ebben a fázisban már a háztartástagok kapcsolati tőkéjéről, mert ez a megközelítés már nem egyéni szinten történik, hanem a háztartás tagjainak kapcsolatitőke-viszonyait mutatja egymáshoz képest. Másként, itt már azt látjuk, hogy a háztartáson belül ki milyen mennyiségű és szerkezetű kapcsolati tőkével rendelkezik a többi háztartástaghoz képest. Végül (3. blokk) azt elemezhetjük, hogy az egyéni és a relációs szinten mért kapcsolati tőke aggregációja után a háztartás egésze milyen mennyiségű és szerkezetű kapcsolati tőkével jellemezhető. Nagyon leegyszerűsítve, ha eddig a háztartástagokat jellemezhettük a többiekhez képest kapcsolatgazdagnak vagy szegénynek, addig most a háztartás egészét jellemezhetjük ily módon. Fontos végezetül, hogy a modellben látható nyilak „visszafelé” is mutatnak (a 3. és 4. blokktól a 2. felé), ami azért lényeges, mert megközelítésünkben a kapcsolati tőke egyéni vagy háztartási szinten aggregált jellemzői visszahatnak a háztartástagok kapcsolati tőkéjének mértékére és szerkezetére, vagyis például nem ugyanaz a helyzete annak a háztartástagnak, aki egy kapcsolatgazdag vagy egy kapcsolatszegény háztartásban kapcsolatgazdag.

Háztartások és kapcsolati tőke

A társadalmi izoláltság mintázatai Európában: egy összehasonlító elemzés tanulságai

Az egyén társadalmi integráltságának fokmérői közé tartozik a másokhoz való kapcsolódásának mértéke és annak intenzitása, a kapcsolatainak száma és azok minősége, valamint hogy milyen erőforrás-áramoltatással zajlik ezeken a szociális csatornákon keresztül. Szinte elképzelhetetlennek tűnik, hogy valaki gyakorlatilag társas kapcsolatok és kapcsolódások teljes hiányával élje az életét. Ezeken a kapcsolódásokon keresztül nemcsak különféle materiális javak áramlása zajlik, hanem információhoz lehet jutni az élettel kapcsolatban, érzelmek, gondoskodás, a közösséghez tartozás érzése is áramlik, azaz csupa olyan dolog, ami a társadalmi reprodukcióhoz, az élet újratermeléséhez is szükséges, továbbá – többek között – amelyen keresztül az egyén jóléte kiépül, megvalósul (Zavaleta et al. 2017: 367). Ebben az

elemzésben azok felé fordítjuk a figyelmünket, akik saját bevallásuk szerint egyáltalán nem rendelkeznek ilyen kapcsolatokkal, vagy ha elméletben van is kötelékük mások felé, akár rokoni, akár baráti kapcsolatokról is van szó, egyáltalán nem működtetik és aktivizálják azokat. Ez az elemzés tehát a későbbiekben részletesebben definiált társadalmi elszigeteltségről szól.

Kísérletet teszünk arra, hogy egyéni szinten felvett adatok összegzéséből országokszintre aggregáljunk adatokat és ezekből vonjunk le következtetéseket. Fő kérdésünk, hogy a társadalmi izoláció országok közti mintázatai milyen átfedést mutatnak az országok között értelmezhető jóléti rezsimtípusokkal. Ezt két konkrétabb alkérdésen keresztül vizsgáljuk. Egyrészt arra keressük a választ, hogy az EU országai mennyire térnek el egymástól abban, hogy a lakosságon belül hány százalék tekinthető a társas kapcsolataitól és erőforrásaitól leválasztottnak, megfosztottnak, és így izolációban élőknek. Másrészt azt vizsgáljuk, hogy a szakirodalom alapján izolációs kockázatnak kitett társadalmi csoportok az egyes országokban az országban mért izolációs arányhoz képest mennyivel kitettebbek az izolációnak. Továbbá, hogy ezen két dimenzió mentén milyen országcsoportok rajzolódnak ki, és ezek milyen átfedést mutatnak a szakirodalomból ismert jóléti rezsimekkel.

Összesen hat indikátor segítségével mértük a társas izoláltságot, melyek alapvetően két csoportra bonthatók: a társas kapcsolattartás gyakoriságára vonatkozó változókra, és a kapcsolatok erőforrás-jellegére vonatkozó kérdésekre. Az első csoportba tartoznak a rokonokkal és a barátokkal való személyes, valamint más csatornán (telefon, internet) való kapcsolattartást mérő változók. A második csoportba két további változó tartozik: az egyik azt méri, hogy a kérdezettnek van-e olyan rokona, barátja vagy szomszédja, akinek számíthat a segítségére, a másik pedig azt méri, hogy van-e a kérdezett ismeretségi körében olyan ember, akivel meg tudja beszélni személyes gondjait. Ezzel a módszerrel a Zavaleta és munkatársai (2017) által definiált külső (objektív) izolációt mérjük, és egy változóval kibővítjük Lelkes (2010) korábbi mérését: az erőforrás-jellemzők közé vesszük a lelki segítségkérés lehetőségének hiányát is.

Kutatásunkban azokat tekintjük társas elszigeteltnek, akik az imént felsorolt hat indikátor közül legalább egy mentén azt jelezték, hogy érintettek. Az izolációs érintettség aránya szerinti csökkenő sorrendbe rendezve az országokat, a lista élén három dél-európai ország, Portugália, Málta és Olaszország található, ahol a lakosság valamivel több mint ötöde érintett a társadalmi elszigeteltségben. Magyarországon az izolációs sorrend közepén található, a lakosság közel hetede számolt be valamiféle izolációról, és ez leginkább a közvetett kapcsolattartási formák (telefonon, interneten, levélben) hiányából fakad.

Az, hogy egy országon belül mekkora a társas elszigeteltség által érintettek aránya, különféle társadalmi csoportok között változhat. A szakirodalom alapján előzetesen definiáltunk kilenc csoportot, amelyet a társadalmi izoláció által veszélyeztetett csoportként azonosítunk. Az, hogy egy országban a lakosság hány százalékát érinti az elszigetelődés, csak az egyik jellemzője a társadalmi elszigetelődés jelenségének. Az is kérdés, hogy az adott ország *átlagához* képest mekkora a kockázati csoportokban az elszigetelték aránya. Ha ugyanis jelentősen nagyobb, mint az országos átlag, akkor az annak a jele, hogy az adott országban a különféle társadalmi csoportok között nem egyenlő mértékben oszlik meg az elszigeteltnek való kitettség kockázata.

A következő csoportokat azonosítottuk, amelyek veszélyeztetettnek számíthatnak:

- 65 év felettiek
- egyszemélyes háztartások lakói
- munkanélküliek

- gondoskodói feladat miatt nem dolgozók
- betegség miatt legalább valamelyest korlátozottak
- társnélküliek
- egyedülálló szülők
- 3 évesnél kisebb gyerekekkel élők
- hátrányos helyzetűek¹

A felsorolt kockázati csoportok közül a teljes mintában a legnagyobb izolációs érintettségi arányt az egészségi állapotuk miatt korlátozottak, a 65 év felettiek és a hátrányos helyzetűek mutatják. A 3 évesnél kisebb gyermekekkel élők között nemcsak hogy nagyon alacsony az izolációs érintettség (10 százalék), hanem még a mintabeli érintettségi arány (14,5 százalék) alatti is.

A tanulmány „újítása” a különféle elszigeteltségi kockázati csoportok azonosítása, valamint ezek segítségével az országokra jellemző elszigeteltség-egyenlőtlenség operacionalizálása volt. Összesen kilenc olyan társadalmi csoportot azonosítottunk, amelyek a szakirodalom alapján fokozottan kitettek a társas elszigeteltségnek, és az adatbázisban szereplő változók segítségével is megragadhatók voltak. Az elszigeteltség-egyenlőtlenség mérőszámának egy olyan mutatót használtunk, amely azt mutatja meg, hogy egy adott országban az elszigeteltségben érintett csoportok átlagosan mennyivel kitettebbek az izolációnak, mint az adott ország lakosai általában. Minél nagyobb ez az átlagos arány, annál egyenlőtlenebb az elszigeteltséget tekintve az adott ország.

Az elszigeteltségi arány és a kockázati csoportok elszigeteltség-többlete alapján kirajzolódó országscsoportok csak kis átfedést mutattak a jól ismert jóléti rezsimtípusokkal. Egyedül a kelet-európai országok tömörültek többé-kevésbé egybe, és rajzoltak ki néhány más rezsimből hozzájuk csapódó országgal együtt egy homogén típust, ahol az EU-s átlaghoz képest alacsonyabb izolációs arányokhoz az átlagoshoz képest magasabb elszigeteltség-egyenlőtlenségi szint társul.

Erősödő dezintegráció: a kapcsolatstruktúra alakulása 2006 és 2015 között

Ebben az elemzésben azt vizsgáljuk a magyarországi válaszadók körében, hogy az EU-SILC 2006-ban és 2015-ben lekérdezett társadalmi részvétel moduljában szereplő, a kapcsolattartás gyakoriságára vonatkozó kérdések mutatnak-e változásokat, s ha igen, mik ezek, továbbá hogy mely társadalmi csoportok érintettek jobban a változásokban, és milyen irányúak esetükben ezek a változások.

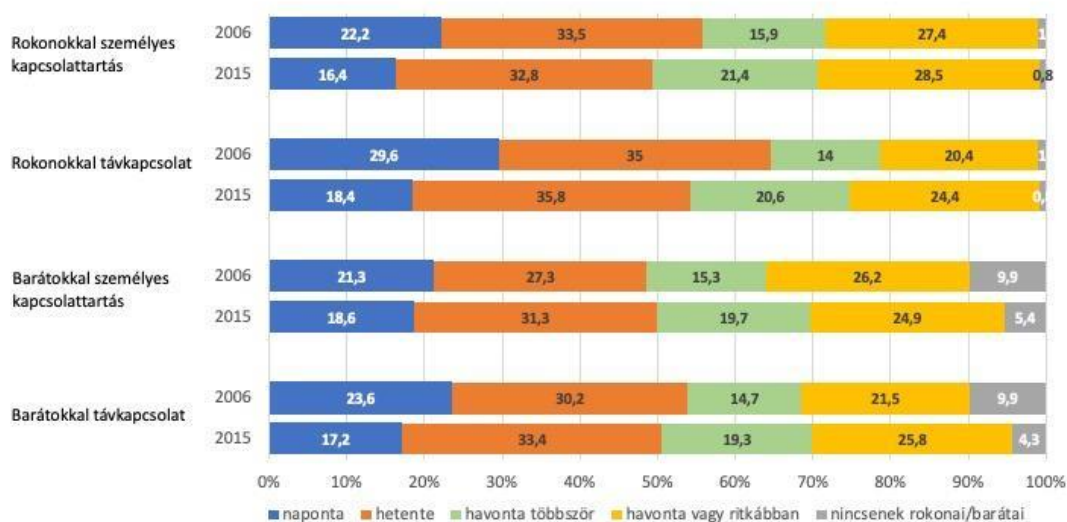
Összesen négy különféle kapcsolattartás-gyakorisági változó mentén vizsgáltuk, hogy 2006-ban és 2015-ben mi jellemezte a 15 év feletti magyarországi lakosok adatait: milyen gyakran találkozunk személyesen, illetve más, távolsági kapcsolattartási forma keretében a válaszadótól külön élő háztartásban élő rokonaival, illetve barátaival.

Ha az elemi változók szintjén vizsgálódunk, kijelenthető, hogy 2006-hoz képest 2015-ben valamivel alacsonyabb azoknak az aránya, akik napi rendszerességgű kapcsolattartásról számoltak be. A két év kapcsolattartási gyakorisági megoszlása között különösen a távolsági

¹ Hátrányos helyzetűnek az a kérdezett számít, aki vagy alacsony munkaintenzitást mutat, vagy tartós anyagi deprivációban érintett, vagy szegénységi vagy társadalmi kirekesztés kockázata fenyegeti.

kapcsolattartási formák esetében látható erőteljesebb különbség. A személyes kapcsolattartásnál a havi vagy havi pár alkalommal történő találkozás lett jellemzőbb, a távkapcsolatoknál emellett azok aránya is magasabb 2015-ben, akik úgy nyilatkoztak, hogy csakis személyesen tartják a kapcsolatot a barátaikkal a kapcsolatot (3. ábra).

3. ábra. A rokonokkal és barátokkal való személyes találkozás és távkapcsolat gyakorisága 2006-ban és 2015-ben ($N_{2006} = 16\,516$; $N_{2015} = 15\,689$; %; összes megkérdezett)

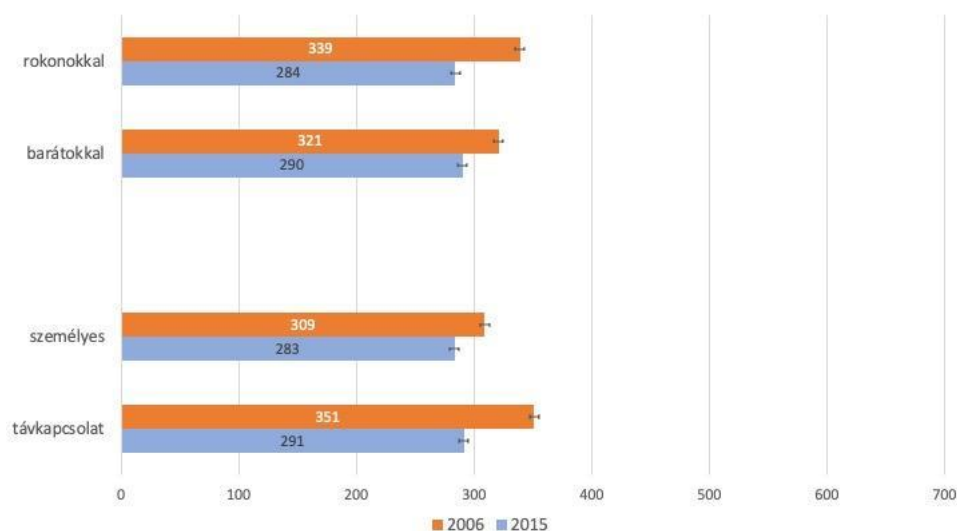
Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Megjegyzés: Rokonnal személyes kapcsolattartás $CV = 0,102$; rokonokkal távkapcsolat: $CV = 0,172$; barátokkal személyes kapcsolattartás: $CV = 0,109$; barátokkal távkapcsolat: $CV = 0,199$.

Ha összesítjük, hogy a kapcsolatok típusa és a kapcsolattartás módja (rokoni, baráti, illetve személyes, távolsági) mentén hogyan alakul 2006-ról 2015-re az intenzitás mértéke (4. ábra), akkor kiderül, hogy arányaiban a rokonokkal való kapcsolattartás, valamint a távkapcsolatok átlagos intenzitásában mutatkozik a legnagyobb különbség a két év között, 16, illetve 17 százalékponti a csökkenés mértéke. Legkisebb mértékben a személyes találkozások átlagos intenzitásában látható különbség, itt 8 százalékponti eltérés mutatható ki 2006 és 2015 között.

4. ábra. Összesített kapcsolatintenzitás-átlagok, 2006 és 2015, alkalom/év²

² A skála-transzformáció lényege, hogy az elemi változók kategóriáit átfordítjuk egy skálára, ami egy konkrét értéket rendel hozzájuk, amely éves szinten napban számolja a kontaktálásokat. Az új elemi változók így egy 0–350 alkalom (azaz nap)/év mértékegységben mérik a kapcsolattartás mennyiségét.

Forrás: EU-SILC, 2006, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Ha mind a négy elemi kapcsolatintenzitás-változót összegezzük, és úgy összesítjük a négyféle kapcsolattípus mentén kirajzolódó kapcsolattartás gyakoriságának mértékét, akkor 2006-hoz képest 2015-ben 660 alkalomról 574-re csökkent, azaz 13 százalékkal kisebb átlagos intenzitást láthatunk.

Mely társadalmi csoportok körében észlelhető érdemi különbség 2006 és 2015 összevetésében. A *rokonokkal való személyes találkozás* gyakorisága 2006-ról 2015-re leginkább a fiatalabbak, valamint a magasabb státuszúak (44 év alattiak, a fővárosiak, a legfelső jövedelmi ötödbe tartozók, az egyszemélyes háztartásokban élők, az egyszülős háztartások 15 év feletti gyerek tagjai) körében esett vissza. Ezzel szemben a *rokonokkal való távkapcsolat* gyakorisága 2006-ról 2015-re az idősebb és alacsonyabb státuszúak (a 60 év feletti, a legfeljebb szakmával rendelkezők, a munkanélküliek, a rossz egészségi állapotúak, a másoktól segítségre nem számítható válaszadók, a Magyarországon kívül születettek, a legalacsonyabb egy főre jutó háztartási bevétellel bíró ötöd tagjai, a deprivált és szegénységben élő háztartások tagjainak körében) csökkent.

A *barátokkal való személyes találkozás* tekintetében volt a legkevesebb változás 2006 és 2015 között, leginkább a hátrányosabb helyzetűek körében volt csökkenés, így a munkanélküliek, az egyedül vagy mással élő 65 év feletti, az özvegyek, az egyszülős családok szülő tagjai, a rossz egészségi státuszúak, közepesen sűrűn lakott, közepes méretű településeken élők, a határokon túl születettek körében. A *barátokkal való távkapcsolat* esetében látható eltérések 2006 és 2015 között meglehetősen hasonlóak ahhoz, mint amit a rokoni kapcsolatoknál láthattunk, vagyis azok körében történt érdemi gyengülése ennek a kapcsolatnak, akik 60 év feletti, legfeljebb szakmával rendelkeznek, közepes vagy annál kisebb településen élnek, munkanélküliek vagy nyugdíjasok, az alsó két jövedelmi ötöd tagjai, közéleti aktivitásuk nincs, özvegyek, egyedül élő 65 év feletti, rossz egészségi állapotúak, anyagi depriváltak és szegény háztartásokban élnek.

Összegezve tehát az elemi kapcsolatváltozók szintjén látható különbségeket 2006 és 2015 között, azt mondhatjuk, hogy az eltérésekben, különösen a távkapcsolatok visszaesésében leginkább az eleve erőforrásokban gyengébb társadalmi csoportok voltak érintettebbek,

miközben a rokonokkal való személyes találkozások ritkulása a fiatalabb, gazdaságilag is aktívabb csoportokra volt jellemző.

Többváltozós lineáris regresszióval vizsgálva azt, hogy 2006-ról 2015-re milyen különbségek rajzolódnak ki a kapcsolati struktúrákban, három kérdésre kerestünk választ. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen különbségek látszódnak és ezek mely változókkal függenek össze 2006 és 2015 összevetésében:

1. a kapcsolati változók összesített intenzitásában?
2. a rokon kapcsolatokhoz tartozó intenzitás arányában?
3. a személyes kapcsolattartás arányában?³

Az intenzitás modell nem túl erős (a kapcsolatintenzitás mintabeli heterogenitásának 11,7 százalékát magyarázza), de néhány fontos jelenség illusztrálására alkalmas. Az első kiemelő eredmény, hogy a 2006 és 2015 összevetésében látható kapcsolatintenzitás-csökkenés a modellbe bevont háttérváltozók kontrollja mellett is létezik, azaz a két év közötti különbség nem a társadalomszerkezeti (pl. korstruktúrában bekövetkező) változások „mellékterméke” csupán. Továbbá az, hogy a korral párhuzamosan csökken a kapcsolatintenzitás, mindkét évre igaz, viszont 2015-ben meredekebb ez a csökkenés, mint 2006-ban.

Ugyancsak eltérés mutatkozik 2006 és 2015 között az iskolai végzettség hatásában: míg 2006-ban a diplomások átlagosan kevesebb alkalommal érintkeztek a rokonaikkal és barátaikkal, mint az alacsonyabban képzettek, addig 2015-re megfordult ez a mintázat. A társ megléte némiképp visszafogja a kapcsolatokat, és ez a hatás 2015-ben mérsékeltebben érvényesült, mint 2006-ban. Éppen fordított jelenség az, amit a gyerekszám növekedésével párhuzamosan figyelhetünk meg: minél több 14 éven aluli gyerek van a háztartásban, annál nagyobb és aktívabb kapcsolata van a kérdezettnek, és ez 2006-ban meredekebben érvényesült, mint 2015-ben. Figyelemre méltóan változott a közéleti aktivitás kapcsolatintenzitással való pozitív előjelű együtt járása: a közéletileg aktív válaszadók körében jóval kisebb mértékű volt a kapcsolatintenzitás visszaesése. Azok, akiknek nincs olyan személy a környezetükben, akiktől segítséget tudnának kérni, mindkét évben átlagosan kevésbé intenzív kapcsolatokról számoltak be, 2015-re viszont valamelyest mérséklődött ez a gap, mivel a kapcsolatintenzitás-csökkenés inkább azok körében volt nagyobb mértékű, akiknek vannak segítséget érő kapcsolataik. Érdemi különbség továbbá, hogy 2006-ról 2015-re erőteljesebben érvényesült az a különbség, hogy a határon túl született válaszadóknak átlagosan kevesebb kapcsolatuk van, mint a Magyarországon születetteknek.

Önmagában az egyéni vagy az egy főre jutó háztartási jövedelmeknek, bevételeknek nem volt érdemi lineáris együtt járása a kapcsolatintenzitást mérő változóval. Utóbbi azonban csak 2006-ra igaz, 2015-re a magasabb egy főre jutó háztartási bevétellel párhuzamosan a kapcsolatok is intenzívebbé válnak. Ehhez kapcsolódó eredmény, hogy 2006-ról 2015-re nő a kapcsolati gap a deprivált és nem deprivált háztartások tagjai között. Ha valaki olyan háztartásban él, amelynek más háztartással van valamilyen anyagi transzferkapcsolata, akkor azoknak valamivel intenzívebb kapcsolataik vannak, ez 2015-re valamelyest mérséklődött. A háztartáslétszám

³ Az összesített kapcsolatintenzitást, ahogyan azt korábban bemutattuk (Gregor et al. 2021a), az elemi kapcsolati gyakoriságok átalakított verzióinak összegeként mérjük, amely így egy 0-tól 1400-ig (alkalom/év) tartó skálán méri éves szinten a kontaktálási alkalmak gyakoriságát. Ha ezt elosztjuk a rokon kapcsolatokhoz, illetve a személyes kapcsolattartáshoz tartozó kapcsolatfelvételi alkalmak számával, akkor megkapjuk a két másik kimenetváltozót.

növekedésével párhuzamosan ritkulnak a kapcsolatok, ez a ritkulás azonban 2015-re szintén mérsékeltebbé vált, azaz a nagyobb létszámú háztartásokban nem volt olyan erőteljes a kapcsolatok visszaesése, mint a kisebb létszámú háztartásokban.

A rokoni kapcsolatok arányának vizsgálata során azt találtuk, hogy ha kontroll alatt tartjuk a háttérváltozókat, akkor a 2006 és 2015 között tapasztalt csökkenés mértéke elhanyagolható, vagyis az arányok között az imént detektált kis különbség oka a két időpontban végzett kutatás mintáinak strukturális eltérése. Annak ellenére, hogy a kutatási év hatása elhanyagolható, figyelemre méltó, hogy a modell szignifikánsan többet magyaráz a függő változó heterogenitásából (16,2 százalék), mint amit az összes kapcsolat intenzitása során láttunk.

A legfontosabb eredmény, hogy több olyan változó is azonosítható, amelynél azt figyelhetjük meg, hogy a már 2006-ban is látott különbségek 2015-re még erőteljesebben jelentek meg, vagyis az idő „ráerősített” a rokoni kapcsolatok arányára. Az idősebbek, a nem fővárosiak esetében, valamint a 14 éven aluli gyerekek számának növekedésével 2006-ról 2015-re a rokoni kapcsolatok arányának extra erősödése figyelhető meg. Ha elfogadjuk, hogy a rokoni és a baráti kapcsolatok eltérő minőségűek, azaz eltérő erőforrások mozgósítására alkalmasak és emiatt eltérő módon képesek integrálni a társadalomba, akkor jól látjuk, hogy a rokoni kapcsolatok arányának duzzadása itt olyan csoportokban ment végbe, amelyek erőforrásokban eleve gyengébbek. Ezt támasztja alá az is, hogy a más háztartással anyagi transzferkapcsolatban álló háztartásban élőkön kívül a deprivált háztartásban élők körében is jobban nőtt a rokoni kapcsolatok aránya 2006 és 2015 között. Az idősebbek és a fővároson kívüli lakosoknak ráadásul, ahogyan azt az előző elemzésből láthattuk, a kapcsolatintenzitása is alacsonyabb lett 2006-ról 2015-re. A gyerekszámmal párhuzamosan pedig 2015-re nőtt a kapcsolatintenzitást, egyúttal a rokoni kapcsolatok aránya is.

Több más változó esetében inkább mintázatváltozást láthatunk. Míg 2006-ban azok körében volt kicsit magasabb a rokoni kapcsolatok aránya, akik dolgoztak, addig 2015-re megfordul a trend, azaz a dolgozók körében erőteljesebben szorultak vissza a rokoni kapcsolatok, és dominánsabbak lettek a barátiak, mint a nem dolgozók körében. Míg 2006-ban átlagosan azok között volt magasabb a rokoni kapcsolataik aránya, akiknél nem volt akadályoztatott személy a háztartásban, addig 2015-re már az akadályozott háztartástaggal bírók rendelkeztek valamivel nagyobb arányban rokoni kapcsolattal. A 2015-re intenzívebb kapcsolatokkal rendelkező közéletben aktív kérdezettek pedig valószínűleg inkább baráti kapcsolatokat gyűjthettek, 2015-re a közéleti aktivitás ugyanis egyértelműen kisebb arányú rokoni kapcsolattal járt együtt.

Végül azt vizsgáltuk, hogy történt-e változás 2006 és 2015 között a személyes kapcsolatok arányában. Itt ugyanazzal szembesülünk, mint a kapcsolatok típusainak aránya esetében láttunk: az időbeli változás hatása eltűnik a teljes minta esetén, ha figyelembe vesszük a háttérváltozókat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a háttérváltozók mentén sem látható eltérés a hatásmechanizmusukat tekintve 2006 és 2015 között.

A háttérváltozók itt magyaráznak összességében a leggyengébben: a személyes találkozási arányának, mintabeli sokféleségének 10,2 százalékát tudja a modellünk megmagyarázni. Összességében azt mondhatjuk, hogy a személyes és a távkapcsolatok egymáshoz viszonyított arányát tekintve jellemzően 2015-ben élesebbé válnak a már 2006-ban is detektált különbségek. A nők körében átlagosan alacsonyabb a személyes találkozásokhoz fűződő kapcsolatok aránya, és 2015-ben nagyobb nemi gap volt ebben megfigyelhető, mint 2006-ban. Hasonló mintázatot mutatnak a diplomások, körükben kevésbé jellemzőek a személyes találkozások, és 2015-ben ez még inkább így van, mint 2006-ra vonatkozóan.

Míg 2006-ban úgy tűnik, hogy a kornak nincs érdemi hatása a személyes találkozásokhoz tartozó intenzitás arányára, addig 2015-re egyértelműen növekvő tendencia rajzolódik ki ebben az idősődéssel párhuzamosan.

Azoknak, akik Budapesten élnek, összkapcsolatuknak átlagosan kisebb arányát tették ki a személyesen tartott kapcsolatok, mint a kisebb településen élőknek, és a különbség 2015-ben tovább nőtt. Hasonló volt a jelenség a társsal rendelkezőknél: kevésbé érintkeztek személyesen, mint a társ nélküliek, és 2015-ben ez még kevésbé volt rájuk jellemző, mint 2006-ban. 2015-re a rossz egészségi állapotúak körében már egyértelműen nagyobb volt a személyes kapcsolatok aránya, mint az ennél jobb egészséggel bírókon belül, 2006-ban nem volt érdemi különbség. A határon kívül születettek esetében szintén 2015-re válik láthatóvá, hogy átlagosan kisebb arányban tartalmaznak a kapcsolataik személyes találkozásokon alapuló kapcsolatokat, mint a határon innen születettek esetében.

A háztartási szintű változókat szemlélve elmondható, hogy az egy főre jutó háztartási bevétel növekedésével párhuzamosan csökken a személyes kapcsolattartás aránya. A depriváció mentén ráadásul ez 2015-re felerősödik, hiszen élesebben válik láthatóvá a deprivált háztartásokban élők körében a személyes kapcsolatok nagyobb aránya. A háztartásméret növekedésével a személyes kapcsolatok aránya is nő, és ez 2015-re még erőteljesebb mintázattá vált.

Összefoglalóan megállapítható, hogy eredményeink összhangban állnak azokkal a korábbi kutatásokkal, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy az elmúlt évtizedekben a hazai lakosság kapcsolatokon keresztüli integrációja meggyengülni látszik, beszűkülő tendenciát mutat. A vizsgált négyféle kapcsolattípus közül leginkább a rokonokkal való távoli kapcsolatok esetében rajzolódott ki a legerőteljesebb gyengülés, itt átlagosan közel ötödével lett lazább a kapcsolattartás. A távkapcsolatok gyengülése, és így a teljes kapcsolatintenzitás szintjén is detektálható visszaesés leginkább az alacsonyabb státuszú csoportok tagjai között látható. A lemorzsolódás tehát jobban érinti a lazábban fenntartott kapcsolatokat, és különösen azok vannak kitéve ennek a típusú dezintegrációnak, akik eleve veszélyeztetettebbek a társadalom hálójából való kihullásra.

2006-ról 2015-re a mennyiségi jellegű változásokkal párhuzamosan az is megfigyelhető általánosságban, hogy 2015-ben markánsabbá váltak a háttérváltozók mentén való kapcsolati különbségek. A globális kapcsolatvesztés, főként, hogy jól körülhatárolható, eleve hátrányosabb helyzetű csoportokat érintett, kiélezte a csoportok közti kapcsolati különbségeket. S bár a két év között sem a rokoni kapcsolatok arányában, sem a személyes kapcsolatok arányában nem lehetett szignifikáns változást azonosítani, az jól látszik az eredményekből, hogy jó néhány háttérváltozó hatásmechanizmusában állt be változás. Az tehát, hogy nincs különbség a két év között a rokoni és a személyes kapcsolatok arányát tekintve, nem minden társadalmi csoport esetében igaz.

Egyedül az életkor és a háztartás depriváltsága voltak azok a változók, amelyek esetében mind a kapcsolatok intenzitása, mind pedig a rokoni és a személyes kapcsolatok arányában 2006-ról 2015-re érdemi változás történt. Az idősebbek és a deprivált háztartások lakóinak kapcsolatai erőteljesebben gyengültek, jobban szűkültek a rokoni és a személyesen tartott kapcsolatokra 2015-re. Ez az eredmény nem csupán egybevág például Albert és Hajdu (2016) azon megállapításával, miszerint a súlyos anyagi depriváció különösen „jó” indikátora a kapcsolatokon keresztül kirajzolódó társadalmi kirekesztettségnek. Túl is mutat rajta annyiban,

hogy látható: több tekintetben is rosszabbak a 2015-ös eredmények a közel 10 évvel azt megelőző állapotokhoz képest. Ez az eredmény azt jelzi, hogy ezeknek a csoportoknak különösen felgyorsult a két év közti időszakban a társadalmi dezintegrációja.

A kapcsolatstruktúra jellemzői 2015-ben Magyarországon

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy a különféle kapcsolattípusok mennyisége hogyan oszlik meg a különböző társadalmi csoportok között, és hogy a kapcsolattípusok struktúrája, melyet egyes társadalmi csoport esetében láthatunk, mennyire különbözik, avagy hasonlít egymáshoz.

Elsőként azt vizsgáltuk meg, hogy az elemi kapcsolattartási gyakoriságváltozók átlagai mely háttérváltozók esetén mutattak érdemi eltérést. Minél nagyobb az eta értéke, annál markánsabb eltérések látszódnak az adott változó mentén az adott elemi kapcsolatváltozó átlagát tekintve. Az 1. táblázatban látható hő térkép segítségével mutatjuk meg, hogy mely változók mentén rajzolódtak ki a legélesebb különbségek a csoportátlagokban. A sötétzöldtől a sötétpirosig tartó árnyalatok az asszociáció hiányától a relatíve legerősebb asszociációig terjednek. Minél inkább a piros szín felé hajlik egy cella háttere, annál erősebb az adott háttérváltozó és a kapcsolati változó közti asszociáció.

1. táblázat. A kapcsolati változók adott változó mentén vett csoportátlagai közti különbség mértéke (eta, a rokonokkal való találkozás mentén kalkulált eta-értékek alapján csökkenő sorrendbe rendezve)

VÁLTOZÓ	Rokonokkal találkozás	Rokonokkal távkapcsolat	Barátokkal találkozás	Barátokkal távkapcsolat
lakóhely	0,19	0,079	0,159	0,098
ht. összetételének típusa	0,094	0,115	0,196	0,213
családi állapot	0,086	0,065	0,346	0,335
ht.-közi kapcsolat	0,076	0,013	0,071	0
iskolai végzettség	0,07	0,14	0,141	0,142
segítséget jelentő kapcsolata van-e	0,07	0,093	0,06	0,08
határon túli	0,07	0,044	0,025	0
gazdasági aktivitás	0,065	0,071	0,256	0,264
korcsoport	0,06	0,065	0,361	0,394
nem	0,058	0,099	0,06	0
jövedelmi ötödök	0,051	0,1	0,217	0,195
ht.-létszám	0,044	0,088	0,083	0,059
egészségi állapot	0,039	0,078	0,202	0,293

van-e társa	0,038	0,045	0,054	0,049
egy főre jutó ht.-i bevétel, ötödök	0,035	0,136	0,107	0,086
közületi aktivitása van-e	0,034	0,086	0,086	0,11
14 éven aluli gyerek a ht.-ban	0,032	0,048	0,226	0,16
ht. anyagi depriváltsága	0,022	0,123	0,037	0,108
ht. szegénységi kockázatnak kitett-e	0,017	0,1	0,065	0,059
ht. szubjektív anyagi helyzete	0	0,074	0,134	0,1
akadályozott családtag van-e	0	0	0,032	0,027

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Megjegyzés: ha az eta = 0, nincs érdemi eltérés a csoportátlagok között (F-próba $p > 0,05$).

Összességében elmondható, hogy a rokonokkal való találkozás és távolsági kapcsolattartás mentén jellemzően kisebb különbségek voltak láthatóak a különböző szociodemográfiai csoportok között, mint a barátokkal való kapcsolattartás esetén: a rokoni kapcsolattartás intenzitásában legfeljebb gyenge (0,2 alatti eta) különbségeket találhatunk, azaz ebben a tekintetben a szociodemográfiai csoportok meglehetősen hasonlítanak egymáshoz, a rokoni kapcsolattartás intenzitása a különböző csoportokon átvélően többnyire azonos. Ezzel szemben a baráti kapcsolatok tekintetében nagyobb diverzitás látszik, továbbá azonosíthatók azok a változók, amelyek mentén jelentősebb mértékben eltér a barátokkal való kapcsolattartás intenzitása. Itt is jól kivehető, hogy a legmarkánsabb eltérés a korcsoportok között figyelhető meg.

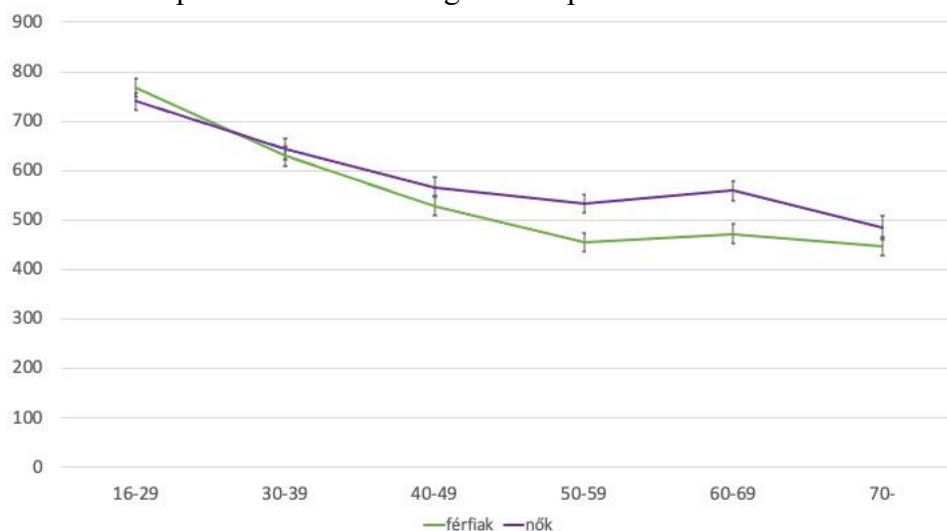
A következő lépésben a háttérváltozók együttes hatását vizsgáltuk, bevonva e változók korral való interakcióit is. Az életkor negatív előjelű hatása a kapcsolatok mennyiségére még a bevont változók kontrollja mellett is érvényesül, azaz az idősebbek kapcsolatdeficitje a strukturális különbségek figyelembevételére után is fennáll. Ugyanígy igaz marad a többi változó hatásának kivonása után, hogy a nők átlagosan több összkapcsolattal bírnak, mint a férfiak. A diplomások kapcsolattöbblete egészen addig él, amíg be nem vonjuk a háztartási jellemzőket: az azonos anyagi helyzetben lévő és azonos létszámú háztartásokban élők esetén a diploma nem eredményez több, intenzívebb kapcsolatot rokonokkal és barátokkal. A fővárosban és a környékén élők körében viszont tartósan kimutatható a kapcsolatdeficit azokhoz képest, akik máshol élnek. Ugyancsak kevesebb kapcsolatuk van átlagosan azoknak, akik dolgoznak, illetve azoknak is, akik nem Magyarországon születtek. A közéleti aktivitás magasabb átlagos kapcsolatintenzitással jár együtt. Ugyancsak megfigyelhető, hogy több kapcsolata van azoknak, akik olyan háztartásban élnek, amely más háztartásokkal valamilyen anyagi transzfer kapcsolatban áll. Megerősítést nyert az is, hogy az alacsonyabb kapcsolatintenzitás együtt jár a külső segítségforrás hiányával.

Az egyik legérdekesebb eredmény a 14 éven aluli gyerek hatásához kapcsolódik. A háztartási változók bevonásáig a gyerekek száma negatív együtt járást mutatott a kapcsolatokra, ha azonban azonos anyagi helyzetű és azonos létszámú háztartásokat vetünk össze, minél több ebből a 14 éven aluli gyerek, átlagosan annál több kapcsolata van az ott élőknek. A gyerekek száma ugyanis a rossz anyagi helyzettel jár együtt, így ha ennek a hatását kiszűrjük, akkor megfordul az együtt járás iránya. Hasonlóan figyelemre méltó a társsal és társ nélkül élők kapcsolatösszegében látható, sokáig kitartó különbség: egészen a legutolsó modellig úgy tűnt, hogy a társsal élők körében alacsonyabb az átlagos kapcsolatösszeg, mint a társ nélkül élők

körében. Mivel azonban a társsal rendelkezés korról és háztartáslétszámmal is összefüggő jelenség, ezért ennek a két utóbbi változónak az interakciója legyengítette a társsal való rendelkezés parciális hatását. Hasonló gyengülés következtében oldódott fel a negatív előjelű együtt járás az egészségi állapot és a kapcsolatintenzitás között: a rossz egészségi állapottal egészen a háztartási változók bevonásáig járt együtt a szignifikánsan alacsonyabb kapcsolatintenzitás. A rosszabb egészségi állapotúak rosszabb helyzetű és kisebb méretű háztartásokban laknak, ezek önmagukban csökkentik a kapcsolatintenzitást (lásd az önálló hatásukat), és amint ezeket a tényezőket is figyelembe vesszük, önmagában a rossz egészségi állapotnak már nem marad szignifikáns tere tovább csökkenteni a kapcsolatintenzitást.

A kornak más változókkal vett interakciói közül azok, amelyek szignifikánsak, mind egy irányba mutatnak: az a mintázat, miszerint a korról előrehaladva csökken a kapcsolatok intenzitása, valamivel mérsékeltebben jelenik meg a nők (5. ábra), a társsal rendelkezők, a kisgyerekkel együtt élők, a magasabb jövedelműek, a közéletben aktívabbak körében.

5. ábra. A kapcsolatintenzitás átlaga korcsoportonként férfiak és nők körében, N = 14 745

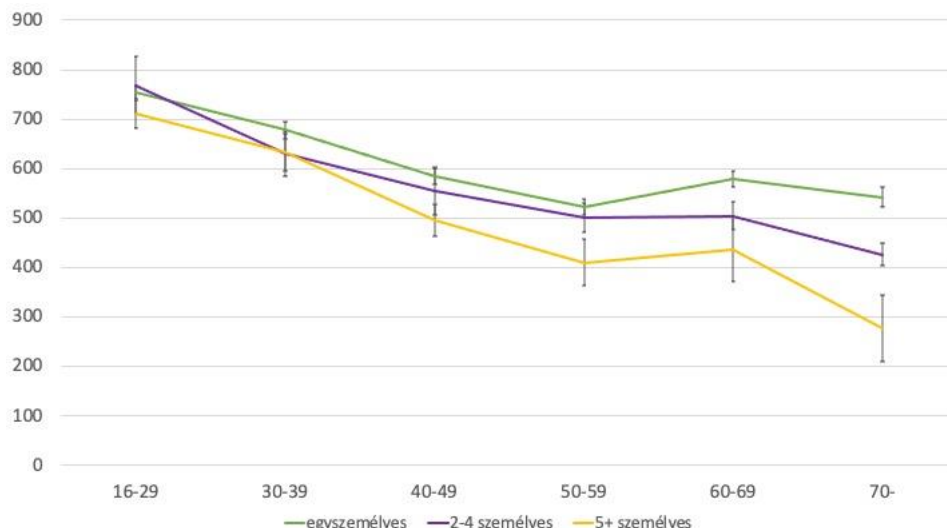
Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

Másképp megfogalmazva: a kor előrehaladtával egyre élesebbé válnak az előbb említett változók mentén a kapcsolatintenzitásban látható különbségek, azaz az idősödéssel nő az adott tényező mentén értelmezhető gap (ahogyan ez az 5. ábrán is látható). A várakozásoknak némiképp ellentmond, hogy a kor kapcsolatrítókító hatása azok körében is mérsékeltebb, akikkel együtt él egészségi állapota végett akadályozott családtag. Továbbá, a nem Magyarországon születettek kapcsolatgyengése az idősebbek körében mérsékeltebb, mint a fiataloknál. Itt az lehet a magyarázat, hogy a fiataloknak kevesebb idejük volt kapcsolatokat kiépíteni Magyarországon, mint az idősebb, határon túl született válaszadóknak.

A háztartáslétszám növekedésével a kapcsolatok (ne feledjük, hogy a háztartáson kívüli kapcsolatokra vonatkoznak az elemi kérdések) intenzitása gyengül, az idősödés ezt az együtt járást pedig felerősíti: idősebbek körében a háztartáslétszám növekedése még jobban leszűkíti a külső kapcsolatokat, mint a fiatalabbak esetében (6. ábra). Ez összhangban áll azokkal a megállapításokkal, melyek kiemelik, hogy a szelekciós hipotézisnek és a multiplexitásnak megfelelően az idősödéssel nemcsak a kapcsolati háló szűkülése következik be, hanem a kapcsolatok jellege is sajátos képet mutat azok instrumentalizáltsága tekintetében: azokra a kapcsolatokra szűkül le a háló, melyek a leginkább számítanak affektív és segítségi erőforrásuk erejét tekintve (Albert 2016, Utasi 2011: 139). Egy többtagú háztartásban élő idős esetben

érthető, ha a kapcsolata sokkal erőteljesebben szűkül le a vele élőkre, és a háztartáson kívül már sokkal kevesebb kapcsolata lesz, külső kapcsolatait tekintve izoláltabb, mint a kisebb méretű háztartásokban élő idős társai.

6. ábra. A kapcsolatintenzitás átlaga korcsoportonként a háztartáslétszám függvényében, N = 14 745

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

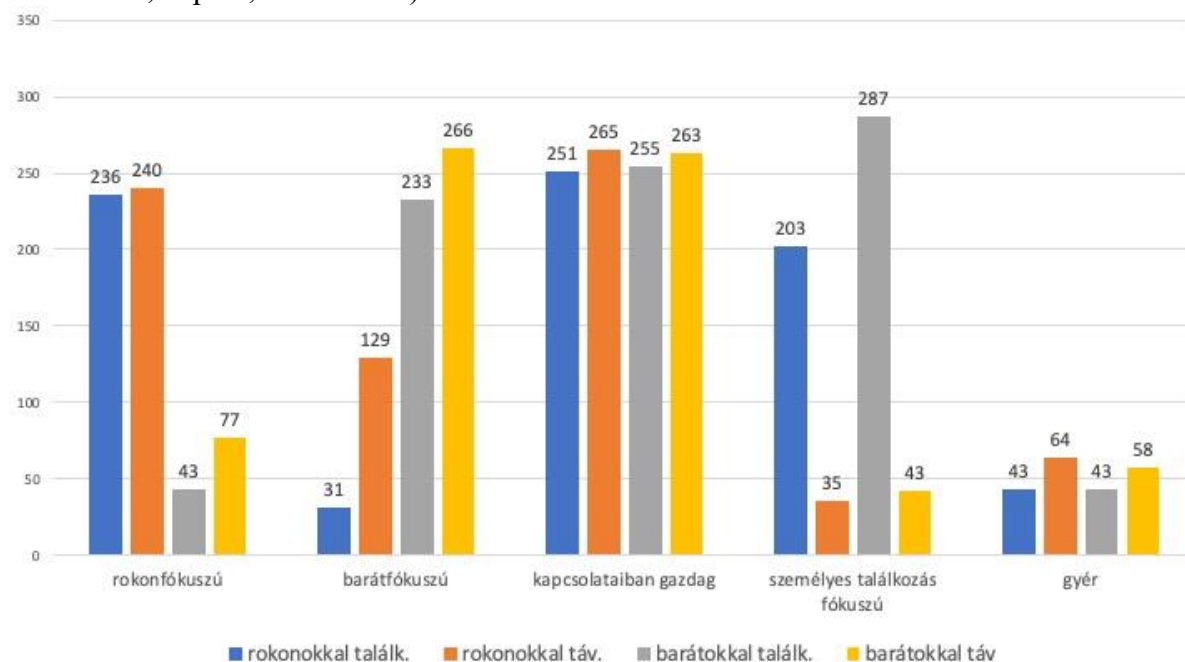
Albert és munkatársai (2017) a hazai és nemzetközi kapcsolatstruktúra-modellek és tipológiák áttekintése után három olyan típust tudtak azonosítani, amely szinte minden kapcsolatstruktúra-kutatás során kirajzolódott: az intenzív, sokszínű kapcsolatokkal bírók csoportja; a szinte kizárólag családi-rokoni kapcsolatokkal rendelkezőké; valamint a kapcsolatokban hiányt szenvedők csoportja. Ehhez a csoportosításhoz képest ebben az elemzésben egy cizelláltabb csoportosítással kísérletezünk.

A négy elemi kapcsolatváltozó skálatranszformációt követő változatának segítségével K-means klaszterelemzéssel⁴ interpretálható klaszterstruktúrát hoztunk létre, amelyet aztán többdimenziós modellben is elemezhetünk.

A 6. ábra mutatja be a legjobbnak tekintett, ötklaszteres megoldásunkat. A két szélsőséges típus a kapcsolataiban kiegyensúlyozottan gazdag, valamint az igen gyér kapcsolati intenzitással rendelkező klaszterek alkotják. A személyes találkozásokat preferáló klaszterben a távolsági kapcsolattartás elenyésző mértékű, míg a személyes találkozások mértéke a barátok esetében meg is haladja a gazdag, intenzív kapcsolatokkal bírókat tartalmazó klaszter értékét. A barát fókuszú csoporton belül a baráti kapcsolatok átlagosan jóval számottevőbbek, ha a rokonokkal van egyáltalán kapcsolattartás, akkor az jellemzően inkább távolsági formában történik. A rokon fókuszú klaszterbe tartozóknál pedig mindegy, hogy milyen formában, de a rokoni kapcsolattartás a domináns.

⁴ A K-Means klaszterelemzésnél fontos kritérium, hogy a klaszterképző változókon felvett értékeik alapján értelmes és értelmezhető csoportok rajzolódjanak ki, továbbá hogy elégséges esetszámok kerüljenek be az egyes klaszterekbe, és végül hogy a klaszterek mentén a klaszterképző változók szignifikánsan különbözzenek egymástól. Ellenőrizzük továbbá azt is, hogy egyik klaszterképző változó se nyomja rá túlságosan a bélyegét a klaszterstruktúrára, azaz egyik változó klaszterképző ereje se haladja meg legalább kétszeresével a leggyengébben teljesítő klaszterképző változó erejét.

7. ábra. A kapcsolatklaszterek középpontjai a klaszterképző változók mentén (érvényesen válaszolók, nap/év, N = 14 745)

Forrás: EU-SILC, 2015, magyarországi adatok, saját szerkesztés

A klaszterek közül a legnagyobb arányban (35 százalék) a gyér kapcsolatokkal rendelkező csoport található. Az ellenpontot jelentő, kapcsolatokban gazdag válaszadók aránya 25 százalék. A rokon-, illetve a barát fókuszú klaszterek tagjai közel azonos, 15-16 százalékos arányban vannak jelen. A legkevesebben (8 százalék) a személyes találkozás fókuszú válaszadók vannak.

Bináris logisztikus regressziós modellek segítségével jellemeztük a klasztereket abból a szempontból, hogy melyek azok a csoportok, amelyek szignifikánsan nagyobb eséllyel kerülnek be.

A *rokon fókuszú* klaszterbe nagyobb eséllyel kerülnek a nők, az idősebbek, a társsal rendelkezők, a 14 éven aluliakkal élők, a kisebb településeken élők, a kisebb létszámú háztartásokban élők. Az anyagilag deprivált háztartások tagjai kifejezetten kisebb eséllyel kerültek a rokon fókuszú klaszterbe. A *barát fókuszú* csoport sok tekintetben pont az ellenkezője a rokon fókuszú csoportnak: nagyobb eséllyel kerülnek be a fiatalabbak, a diplomások, a fővárosban vagy a környékén élők, a társ nélküliek, a gyerektelenek, a jó egészségi állapotúak, a közéletben aktívabb válaszadók, akik jellemzően kisebb létszámú, és jó anyagi helyzetű háztartások tagjai. A *gyér* kapcsolatokkal rendelkező csoport tagjai nagyobb eséllyel férfiak, idősebbek, fővárosiak vagy főváros környékiek, társsal élők, dolgoznak, közéletileg inkább inaktívak, és háztartásuk rosszabb anyagi helyzetű, nagyobb eséllyel deprivált. Ezzel szemben a *kapcsolataikban gazdagok* jellemzően nők, fiatalabbak, kisebb településeken élők, kisgyerekekkel élők, közéletileg aktívak, és nagyobb eséllyel élnek olyan háztartástaggal, aki akadályozott valamilyen tevékenységében. Háztartásuk anyagi helyzete jellemzően jó, depriváltságban nem érintettek, a háztartás létszáma pedig inkább kevesebb. A személyes találkozás fókuszúak nagyobb eséllyel férfiak, idősebbek, alacsonyabb iskolai végzettségűek, kisebb településen élők, társ nélküliek, ők maguk jobb, de háztartásuk inkább gyengébb anyagiakkal rendelkezik, deprivált és nagyobb létszámú háztartások tagjai.

Összességében az elemzés kimutatta, hogy a kor komoly befolyásoló erővel bír a kapcsolatokra. Mint a tanulmány alátámasztotta, az egyén kapcsolathálózatára jellemző változások összefüggést mutathatnak az életciklus hatásokkal is. A fiatal korcsoportokban kialakult kapcsolatok körülbelül a 40-es évekre csökkennek le, és újabb csökkenés a nyugdíjba vonulás környékén következik be.

A kor kitüntetett szerepe mellett azonban több más változó mentén is érdemi különbségek láthatóak mind az intenzitás, mind a struktúra két vizsgált aspektusa mentén. A kérdezett neme, a kérdezett lakóhelye, a 14 éven aluli gyerekek száma és az, hogy Magyarországon vagy azon kívül született-e valaki is mind befolyásolta a kapcsolatok jellegét, mindezt ráadásul úgy, hogy ezekben a hatásokban már nem érvényesülhetett a többi háttérváltozó hatása, azaz parciális hatásukban voltak képesek a kapcsolatokat befolyásolni.

Elemzésünkben a korábbiakhoz képest mélyebben vizsgáltuk azt, hogy az idősödés előrehaladtával a többi háttérváltozó hatásával mi történik. Az interakciós tagok körében nem tapasztaltunk minden aspektusban ismétlődő mintázatot, de az egyértelmű, hogy az idősödéssel párhuzamosan élesebbé válik a háttérváltozók jelentős esetében a kategóriák között meglévő kapcsolatintenzitás-különbség, azaz az idősebbek kapcsolatgyakoriságának megosztottsága nagyobb, mint a fiatalabbaké. Ez azt is jelenti, hogy a korábbi megközelítések, melyek az időseket ebből a szempontból homogén tömbként kezelték, felülvizsgálatra szorulnak. A rokoni és a személyes kapcsolatok arányának vizsgálatakor viszont már voltak olyan változók, amelyek mentén élesebb különbségek látszódtak az idősödéssel párhuzamosan, más esetben viszont pont, hogy eltűntek a korábbi életszakaszban látható kapcsolatstrukturális különbségek.

A nemek közti különbségek korábban ismert mintázatairól való ismereteinket (például, hogy a nők körében magasabb a barátokkal nem rendelkezők aránya, lásd például Albert 2014: 170) az eredményeink fényében árnyalhatjuk. A kapcsolatintenzitásban látható női előny jellemzően annak köszönhető, hogy a rokoni kapcsolatokban, különösen a rokoni távkapcsolatokban van érdemi előnyük, kapcsolataik között a rokoni kapcsolatok aránya nagyobb részt foglal el, mint a férfiaknál, és ez az előny az életciklus szakaszától függetlenül is kitart.

Fontos eredménye az elemzésnek az is, hogy a háztartás tulajdonságai is befolyásolják a kérdezettek kapcsolati jellemzőit, és ez az egyéni szintű változók egy részére is visszahat, gyengítve vagy teljesen semlegesítve azok hatását. Ez alátámasztja annak a fontosságát, hogy a háztartáson belüli folyamatokra célszerű a korábbinál nagyobb figyelmet fordítani, ha az egyéni kapcsolatok struktúráját vizsgáljuk.

Egyenlőtlenségek és különbözőségek a háztartáson belül

A párok fogyasztása

A kutatás kérdései a következők voltak:

- Hogyan függenek össze a pár két tagja közötti egyenlőtlenségek a szükségletkielégítés (fogyasztás) egyenlőtlenségével? Igaz-e az, hogy az egyenlőtlenségek erősítik egymást, másként a háztartástagok fogyasztásának egyenlő(tlen)sége együtt jár-e a párok egyéb jellemzőinek nagyobb mértékű egyenlő(tlen)ségével?
- Igaz-e, hogy a párok, illetve a háztartás tőkéinek és erőforrásainak nagyobb mértéke a fogyasztás egyenlőtlenségének csökkenése irányába hat? Másként, igaz-e, hogy a javak szűkössége növeli, gazdagsága csökkenti a fogyasztás egyenlőtlenségeit?

- S végül, ha létrejön a pár fogyasztásának egyenlőtlensége, akkor hogyan befolyásolja ez a férfi, illetve a nő helyzetét?

A fogyasztás változóinak⁵ áttekintése során úgy találtuk, hogy ezek olyan módon csoportosíthatók, ami megfeleltethető Maslow (1970) emberi motivációval és szükségletkielégtetéssel kapcsolatos pszichológiai modellje típusainak. Maslow motivációelméletének lényege, hogy öt különféle szükségletcsoportot különít el, melyek között hierarchikus viszonyt feltételez. Az elmélet szerint az ember elsőként az anyagi (fiziológiai, materiális) alapok megteremtésére törekszik, ha ezt elérte, akkor következik a stabilitás és biztonság kialakítása, és így tovább egészen az önmegvalósítás nehezen megfogható, belső szükségletéig. Mi a maslowi elméletet csak a szükségletek kielégítése típusainak kialakítására használtuk, ugyanakkor a típusok közötti viszonyokat nem feltétlenül tekintjük hierarchikusnak, s ezért vizsgálni fogjuk, hogy miképpen kapcsolódnak össze az egyének és a párok gyakorlatában. Másként nem a motivációk ideologikus hierarchiáját, hanem a megvalósult (vagy meg nem valósult) fogyasztás szerkezeteit vizsgáljuk, amihez a maslowi közelítés csak mint a kiindulást segítő fogódzó szükséges, és erre, mint az 1. ábrán látható, jól alkalmazható. Itt jól megkülönböztethető volt az anyagi, illetve a társasági szükségletek kielégítéseként felfogható három-három jószág/tevékenység, továbbá öt kulturális és három önmegvalósítás jellegű (esetünkben a társadalom számára hasznosnak gondolt) tevékenység.

A 8. ábrán a párok fogyasztásának sajátosságait láthatjuk három metszetben:

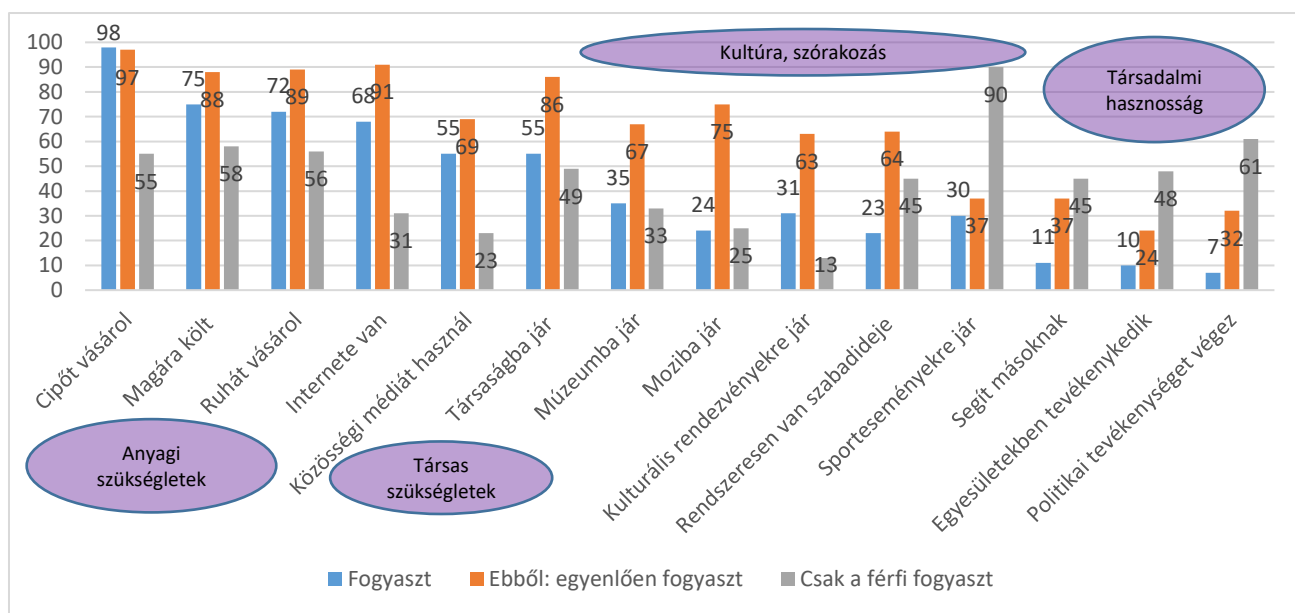
- Az első metszetben azt vizsgálhatjuk (az ábra oszlophármasai közül az első oszlopok), hogy mekkora azon párok aránya, ahol az adott szükségletkielégtetés a párok legalább egyik tagjára jellemző (vagyis mekkora a fogyasztó párok aránya az összes pár között).
- A második oszlopok a pároknak azt a kisebb halmazát mutatják, akik esetében a fogyasztó párok mindkét tagja fogyasztja az adott jószágot vagy szolgáltatást (vagyis mekkora az egyenlően fogyasztó párok aránya a fogyasztók párok körében).
- A harmadik oszlopok azt mutatják, hogy ott, ahol a fogyasztó párok két tagja közül csak a pár egyike fogyasztott, akkor az a férfi volt-e? (Vagyis azt látjuk, hogy az egyenlőtlenül fogyasztó párok körében melyek azok a javak vagy szolgáltatások, amelyeket inkább a férfiak, s melyek azok, amelyeket inkább a nők fogyasztanak.)

8. ábra. A párok közül a fogyasztók, közülük az egyenlően fogyasztók, illetve egyenlőtlenség esetén a fogyasztó férfiak aránya (%)*

⁵ Az EU-SILC 2015. évi kérdőívében található fogyasztásra vonatkozó kérdések és válaszlehetőségek a következők voltak (az illusztrációhoz a moziba járás példáját választottuk, a többi kérdés tárgyát az 1. ábra x tengelye mutatja):

„Kérjük, gondoljon vissza az elmúlt 12 hónapra! Volt Ön moziban? 1 – igen, 0 – nem, 9 – nem válaszolok, Ha igen: Milyen gyakran? 1 – legfeljebb három alkalommal 2 – több mint három alkalommal. Ha nem: Miért nem? 1 – anyagi okból nem engedhetem meg magamnak, 2 – nincs rá igényem / nem érdekel, 3 – nincs erre a közelben lehetőség, 4 – egyéb okból.”

Mivel a fogyasztás gyakoriságára és a nem-fogyasztás okára történő ilyen leegyszerűsítő kérdezés belső érvényességét nem tartottuk elfogadhatónak, ezért a válaszokat dummy változókká alakítottuk át: 1 – fogyasztott, 0 – nem fogyasztott a személy.

*Az első esetben az esetszám a párok számával azonos (N=4332), a második és harmadik esetben az egyre kisebbek az alminták. Az elemszám ezekben az esetekben a nem-fogyasztók eltérő mértéke miatt eltérő lehet.

Az első metszetet vizsgálva látható, hogy a fogyasztó párok körében a Maslow-féle elmélet érvényesül, amennyiben az alapvető szükségleteket a párok zöme, a társasági és kulturális igényeket körülbelül fele, harmada elégíti ki, ugyanakkor a társadalmi hasznosság luxusa csak kevesekre jellemző.

A második metszetben azt találjuk, hogy a párok körében a fogyasztás egyenlősége dominál. Ez különösen jellemző az alapvető szükségletek és a társaság iránti igények kielégítésére, de a sportesemények kivételével a fogyasztó párok kétharmada/háromnegyede egyenlően fogyaszt. Az egyenlőtlenül fogyasztó párok esetében jól látható a preferenciák nonspecifikus jellege: a férfiak fogyasztása a sportesemények látogatása, illetve (kismértékben) a politikai aktivitás terén és az alapvető szükségletek esetében magasabb, mint a nőké; ezzel szemben a nők előnye jelentős a közösségi média-használatban és a kultúrafogyasztásban.

Az egyenlőtlenül fogyasztó párok esetében (harmadik metszet) a preferenciák nonspecifikus jellege dominál: a férfiak fogyasztása a sportesemények látogatása, illetve – kismértékben – a politikai aktivitás és az alapvető szükségletek esetében magasabb, mint a nőké. Ezzel szemben a nők előnye jelentős a közösségi média használatában és a kultúra fogyasztásában.

Az elemzés során binomiális logisztikus regressziós modellek segítségével tehát arra a kérdésre kerestük a választ, hogy azok körében, akik egy adott jószágot vagy szolgáltatást fogyasztottak, miként függ össze a szükségletkielégítés egyenlősége vagy annak hiánya a háztartáson belüli egyéb egyenlőtlenségek létevel, s ezt hogyan módosítja ugyanezen dimenziók mértékének, illetve a háztartás jellemzőinek kontrollja.

Annak esélye, hogy a háztartás mindkét tagjának legyen magára költhető pénze (vagyis az egyenlőség mértéke) csak egyféle egyenlőtlenségtől, a kapcsolati tőke egyenlő(tlen)ségének mértékétől függ. Az egyenlőség esélye erősen csökken akkor, ha a kapcsolati tőke megoszlása a pár két tagja között egyenlőtlen. Ez a hatás akkor is érvényesül, ha a férfinak, de akkor is, ha a nőnek több a kapcsolati tőkéje.

Csökkenti az egyenlő anyagi fogyasztás esélyét a pár iskolázatlansága, a kapcsolati tőke hiánya, továbbá a pár és a háztartás egészének szegénysége, vagyis – feltételezésünknek megfelelően – az erőforrások és tőkék szűkössége valóban az egyenlőtlenség növelésének irányába hat, s ezt támasztja alá az is, hogy nő az egyenlőség esélye, ha magas a pár jövedelme. Nő az anyagi fogyasztás egyenlőségének esélye akkor is, ha a pár fiatal, de akkor is, ha idős, ami azt sejteti, hogy az egyenlőtlenség az aktív korúak közötti „versenyhelyzetben” erősödik fel leginkább.

A sportesemények látogatásának esélyegyenlősége nem függ össze a párok közötti egyenlő(tlen)ség többi formájával, ugyanakkor erősen hat rá a párok számos jellemzője. Így a pár kora, iskolázottsága és jövedelme: a fiatalok (és a magasabban képzettek, illetve a jobban keresők) között magas, az idősebbek között alacsony az egyenlőség esélye, vagyis a fiatalok szívesebben járnak, együtt vagy mindketten, ilyen rendezvényekre, továbbá a több kapcsolati tőke is növeli ennek esélyét. Másként ha a párok preferenciája és anyagi lehetőségei egy irányba hatnak, akkor megnő az egyébként nonspecifikus fogyasztásnak az egyenlősége.

Összefoglalóan megállapítható, hogy (1) a párok közötti egyenlőtlenségek különböző módozatai között vannak ugyan olyanok, amelyek a kontrollok után is erősen hatnak a fogyasztás egyenlőségének esélyére, de (2) ezek ritkábbak, mint az egyéni vagy háztartási státusz változóinak összefüggései. Úgy tűnik továbbá, hogy (3) a párok és a háztartások magasabb társadalmi státusza növeli az egyenlő fogyasztás esélyét, (4) ebbe az irányba hat a fiatalabb és az idősebb életkor is.

Ami pedig az egyenlőtlenül fogyasztó pár két tagja közötti egyenlőtlenséget illeti a kor és a kapcsolati tőke egyenlőtlensége növeli, az iskolázottságé csökkenti a férfi előnyt. A párok és a háztartás státuszának hatása abban mutatkozik meg, hogy a fiatalabbak és az iskolázatlanabbak körében a férfiak előnye a közösségi média használatában megnő, a háztartás rosszabb anyagi (adósság, rossz lakáskörülmények) helyzete pedig a férfi anyagi fogyasztását segíti. Az egyetlen olyan tényező, ami több fogyasztási típussal is összefügg, az a budapesti lakóhely – ebben az esetben a hatás ellentétes előjelű: a férfiak előnye nő a közösségi média használatában, de csökken a költség és a sportesemények látogatása esetében.

Úgy tűnik, hogy összességében (1) a párok nagyobb egyenlőtlensége és alacsonyabb státusza inkább a férfi számára jelent előnyt az egyenlőtlenül fogyasztó párok körében, (2) különbség inkább abban van, hogy milyen téren jelenik meg ez az előny

A férfi jövedelemhátrány mint elégedetlenségforrás

Ebben az elemzésben az étellel való elégedettséget vizsgáljuk. Sőt, még az ezzel kapcsolatos lehetséges elégedettségeknek is csupán egy aspektusára koncentrálnak: arra, hogy hogyan függ össze az elégedettséggel a pár két tagja jövedelmének egymáshoz viszonyított mértéke. Másként, hogyan különbözik az elégedettség annak függvényében, hogy a pár két tagjának összesített jövedelmében az egyén saját vagy a párja jövedelme a nagyobb?

Ez a kérdés természetesen azért vetődik fel a szakirodalomban, mert ebben a férfi és a női szerep jövedelemmel kapcsolatos értékrendjének hatása húzódik meg. Azaz, ez a látszólag mesterkélt kérdés attól válik nagyon is fontossá a mindennapokban (s értékelődik fel emiatt a háztartáson belüli jövedelemegyenlőséget, illetve ennek a háztartástagok elégedettségével való összefüggését vizsgáló szakirodalomban), mert olyan alapkérdések rejlenek az összefüggések

mögött, mint: Ki a háztartásfő? Elfogadható-e, hogy a háztartásban ne a férfi legyen a „fő kenyérkereső”? Vagy akár: ki viseli a nadrágot a családban?

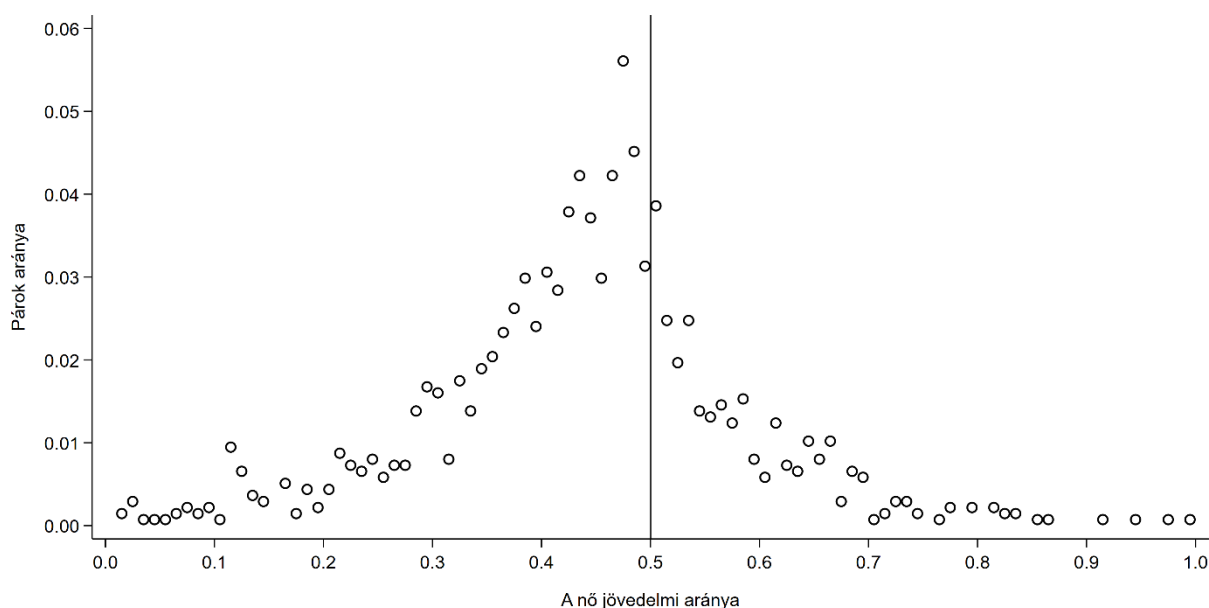
A háztartásgazdaságtan egyik klasszikus kérdése tehát a női jövedelem súlya a háztartás összjövedelmén belül, s ehhez kapcsolódva az, hogy ez miként függ össze a partnerek szubjektív jóllétével. Míg a tradicionális nemi normák a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét írják elő, addig az egalitárius nemi szerepek szerint a partnerek a jövedelemtermelés szempontjából is egyenrangúak, és nagyjából azonosan kell, hogy hozzájáruljanak a háztartás jövedelméhez. Tehát ha a partnerek közül a nő nagyobb mértékben járul hozzá a háztartás összjövedelméhez, akkor az ellentétben állhat a tradicionális normák által előírt nemi szerepekkel, s emiatt feltételezhető, hogy a nő magasabb jövedelmi aránya és a partnerek elégedettsége között negatív a kapcsolat a tradicionális nemi szerepeket preferálók körében. Az egalitárius nemi attitűdökkel rendelkezők esetében pedig egy fordított U alak, vagyis a haranggörbe írja le a nő jövedelmi aránya és az elégedettség közti kapcsolatot, vagyis a jövedelem egyenlőtlensége mindkét pólus irányában elégedetlenséget szül.

Magyarországon a nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök európai összehasonlításban inkább tradicionálisak (Lück 2005, Takács 2008, Fodor–Balogh 2010, Murinkó 2014). Ezt figyelembe véve feltételezhetjük, hogy amennyiben az elvárt nemi szerepeknek való megfelelés fontosabb a partnerek jólléte szempontjából, mint a személyes hozzájárulás szerinti erőforrás-használat, illetve döntésekbe való beleszólás, akkor a nő magas relatív jövedelmi aránya negatívan korrelál mind a férfi, mind a nő elégedettségével.

Az elemzés során azt vizsgáltuk, hogy hogyan különbözik azoknak a nőknek/férfiaknak az elégedettsége, akiknek a háztartásában a nő munkajövedelme magasabb a férfiénál (azaz hol sérül a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma), azoknak az elégedettségétől, akiknek a háztartásában a nő jövedelme az alacsonyabb (azaz nem sérül a norma). Mint a 9. ábra mutatja. A nő jövedelmi arányának átlaga 0.44, az esetek 72%-ában a nő jövedelmi aránya 0.5 alatti, 90%-ában 0.60 alatti. Összességében a kétkeresős háztartásmodell a legjellemzőbb⁶: az esetek 33%-ában a nő jövedelmi aránya 0.45 és 0.55 közötti, míg további 18%-ában 0.40 és 0.45 közötti, és 6%-ában 0.55 és 0.60 között. Ugyanakkor jelentős aránytalanságról és a tradicionális nemi szerepek jelentőségéről tanúskodik, hogy a nő jövedelme csupán a párok 28%-ánál haladja meg a férfi jövedelmét.

9. ábra. A párok aránya a nő jövedelmi aránya szerint

⁶ Ez nem meglepő, hiszen a szegénységi kockázat fordítottan arányos a keresők számával (Gábos–Szivós 2010, Gábos et al. 2016), és a magyarországi bérszínvonal mellett a legtöbb háztartás nem engedheti meg magának, hogy (döntően) egyetlen háztartástag jövedelmére támaszkodjon. Ezen kívül a részmunkaidős állások elterjedtsége is igen alacsony Magyarországon (Horemans et al. 2016), ami szintén hozzájárulhat a kétkeresős háztartások magas arányához.

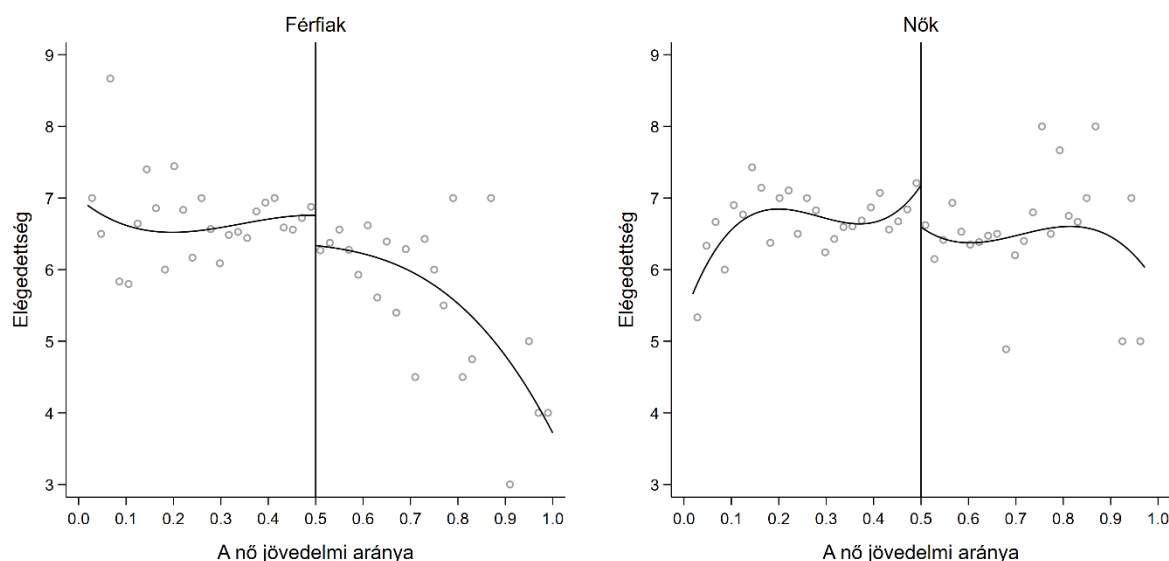
Megjegyzés: Az ábrán minden pont az adott 0.01 szélességű jövedelmi kategóriába (0.00–0.018 közé, 0.01–0.02 közé, ... 0.99–1.00 közé) eső párok arányát mutatja. A függőleges vonal a partnerek azonos jövedelmét (a nő jövedelmi aránya 0.5) jelöli.

Látható, hogy alacsony azoknak a háztartásoknak az aránya, ahol a nő jövedelme meghaladja a férfiét. Hogy ezt nem csupán a munkaerőpiacon jelen lévő női jövedelmi hátrány okozza (Sik et al. 2013),⁷ az az eredmény valószínűsíti, hogy abban az esetben, ha a nő jövedelme magasabb, mint a férfié, (átlagosan) mind a férfi, mind a nő elégedetlenebb. Azaz a férfi, akinek elsődleges kenyérkereső szerepe ezáltal megkérdőjeleződik, elégedetlenebb, de mivel a pár női tagja is ismeri (és elfogadja) a számára kirótt szerepet, ezért – akár részben a férfi elégedetlensége miatt – az ő elégedettsége is alacsonyabb. Ezt az elégedettségi hátrányt nem csupán az eredményezi, hogy a nő magasabb jövedelmi aránya a háztartás rosszabb anyagi helyzetének egyfajta indikátora lehet, illetve a partnerek (elsősorban a férfi) egészségi állapotával és munkaerőpiaci lehetőségeivel is összefügghet, hiszen ezeket a szempontokat több változóval kontrolláltunk. Sőt, szakadásos regressziós elemzésünk eredményei szerint nem csupán arról van szó, hogy a nő magasabb jövedelme függ össze negatívan a partnerek elégedettségével, hanem valóban egy „elégedettségi töréspont” van a nő 0.5-es jövedelmi aránya körül, amikor a háztartásban sérül a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma. Másképp fogalmazva, a szakadásos regressziós eredmények arra utalnak, hogy a férfi elsődleges kenyérkereső szerepét előíró norma megsértésének a hatása miatt elégedetlenebbek az egyének.

A10. ábra a nő partneréhez viszonyított jövedelmi aránya és a nő (jobb oldali panel), illetve a férfi (bal oldali panel) élettel való elégedettsége közti kapcsolatot mutatja. Minden pont az adott 0.02 szélességű jövedelmi kategóriába (0.00–0.02 közé, 0.02–0.04 közé, ... 0.98–1.00 közé) eső személyek élettel való elégedettségének az átlagát mutatja. A folytonos vonalak a küszöbérték két oldalán az eloszlásra külön-külön illesztett polinomiális görbéket jelölik ($p = 3$ polinom fokszámmal, egyenletes magfüggvénnyel). A függőleges vonal a partnerek azonos jövedelmét (a nő jövedelmi aránya 0.5) jelöli.

⁷ A bér növekedésével a nemek közötti jövedelemhátrány mértéke gyorsan nő. Ez alapján kijelenthető, hogy a nők számára átjárhatatlan üvegplafon a 8. és 9. decilisben (tehát a magas, de nem a legmagasabb jövedelműek között) is létezik (Sik et al, 2013: 29).

10. ábra. Az élettel való elégedettség a nő jövedelmi aránya szerint

Összességében eredményeink arra utalnak, hogy a háztartástagok elégedettségét nem csupán a háztartás anyagi helyzete vagy összjövedelme határozza meg (Frijters et al. 2004, Powdthavee 2010, Hajdu–Hajdu 2013), hanem az is, hogy az egyes háztartástagok milyen mértékben járulnak hozzá a háztartás összjövedelméhez. Az utóbbi elégedettségi hatását pedig feltehetően a háztartáson belüli nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások, illetve az azoknak való megfelelés alakítja.

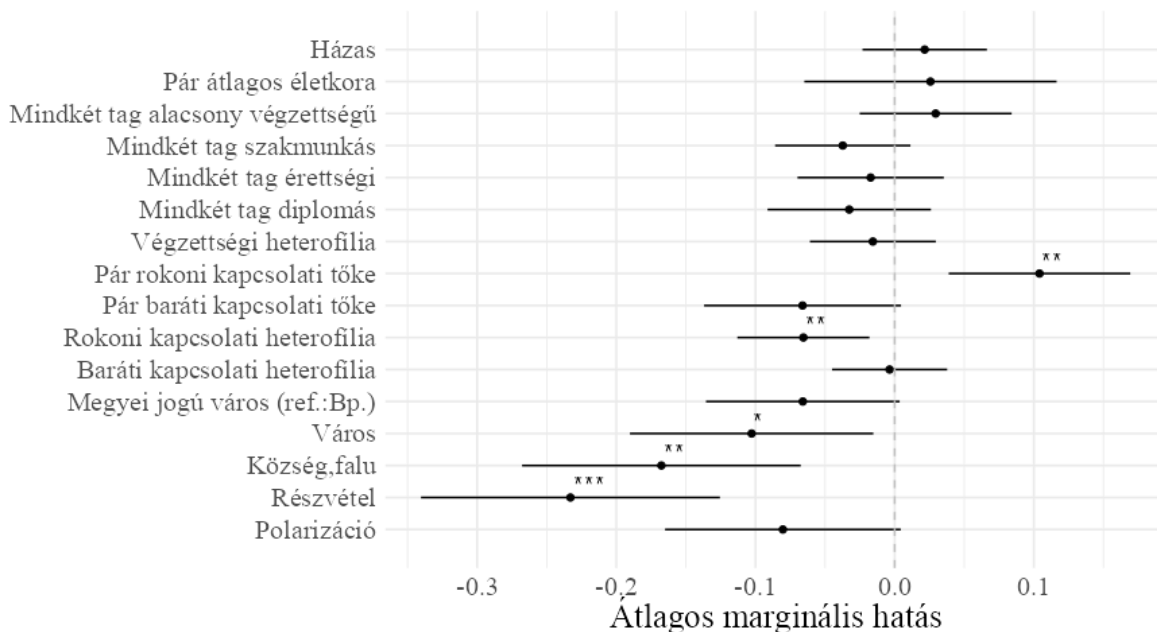
Politikai homofília a párkapcsolatban és hatása a „páros” jóllétre Magyarországon

Elemzésünk két kérdésre keresi a választ: (1) Milyen tényezők okoznak egyenlő(tlen)séget egy pár tagjainak (egyéni és „párba rendezett”) politikai gondolkodásában és viselkedésében? és (2) Hatással van-e, s ha igen, hogyan, a politikai homo- és heterofília a pár tagjainak boldogságára?

Elsőként a politikai aktivitást közelítő két kimeneti változó (az identitás-alapú és az aktív részvételi) homofília kialakulásának esélyét vizsgáltuk. A modellek magyarázóereje meglehetősen alacsony (Nagelkerke R^2 : 0,02-0,06). A modellekben a kimeneti változó egyes értéke azt jelentette, hogy (a bizalmi főkomponens eredményei alapján) a pár bizalmi szintje azonos, illetve a pár mindkét tagja aktív politikailag. A 11. és 12. ábrán vizualizált átlagos marginális hatások alapján látható, hogy a házasság növeli az aktív részvételi politikai homofília esélyét, míg az identitás-alapú homofiliára nincs hatással, vagyis a nagyobb összekötöttség a viselkedésre és nem az identitás összezsírozódására hat erősebben. A pár életkora a politikai aktivitás egyik típusát sem befolyásolja erősen. A végzettségi homofília erősen hat az aktív részvételi homofiliára (az identitás-alapúra azonban nem). Míg azoknál a pároknál, ahol mindkét tag alacsony végzettségű, csekély az esélye az aktív részvételi homofiliának, azoknál a pároknál, ahol mindkét tag diplomás, viszont az esélyhányados alapján több, mint háromszoros, vagyis az iskolázatlanság és a diploma „összeadódása” csak a viselkedésre hat igazán erősen. A végzettségi homofiliának általánosságban azonban nem volt hatása. A pár magas rokonai kapcsolati tőkéje szignifikánsan növeli az identitás-alapú politikai homofília esélyét, igaz ez a részvételi homofiliára nincs hatással, vagyis a „beleszületett” (tehát erős és hosszútávú) kapcsolati tőke vagy már a pár egymásra találásán keresztül vagy a későbbi összezsírozódás által növeli a politikai identitás homofiliájának esélyét. Az identitás-alapú

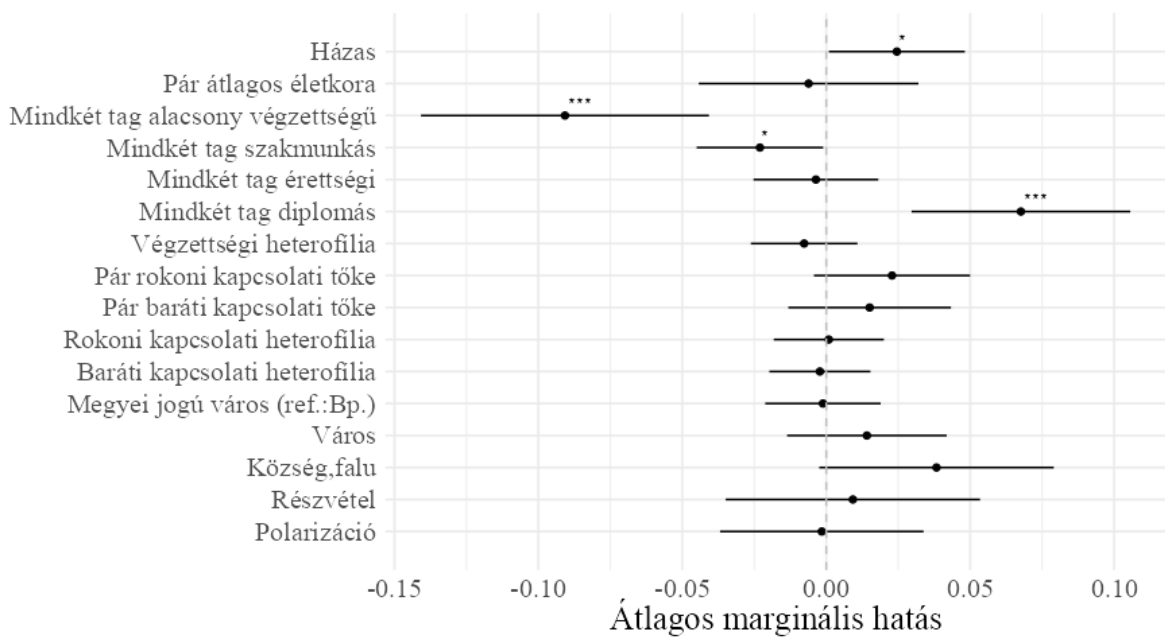
homofília előfordulásának esélye kisebb a községekben, falvakban, mint a fővárosban, a lakóhelynek azonban nincs hatása a részvételi homofiliára.⁸ Végül a magas részvételi arány csökkentette az identitás-alapú homofília esélyét, míg a részvételi homofiliát nem befolyásolja.

11. ábra. Az identitásalapú politikai homofiliára ható tényezők átlagos marginális hatása

12. ábra. Az aktív részvételi politikai homofiliára ható tényezők átlagos marginális hatása

⁸ Ez az eredmény kifejezetten meglepő volt, így további elemzésnek vetettük alá. Kiderült, hogy amennyiben nem tartunk kontroll alatt semmilyen más tényezőt, úgy a településtípusnak épp ellentétes, igaz gyenge hatása van (a községekben szignifikánsan nagyobb az esélye az identitás-alapú homofiliának). Az ellentétes hatás oka vélhetőleg a teljes modellben talált magas kollinearitás a településtípus és a település szintű részvételi, illetve polarizációs adatok között (VIF=2,4–4,9). Amennyiben a település szintű változókon kívül minden más változóra kontrollálunk, úgy a városokban szignifikáns nagyobb az esély az identitás alapú homofiliára, mint Budapesten, és a községekben több mint kétszer nagyobb az esély az aktív részvételi homofiliára, mint Budapesten.

Összefoglalóan megállapítható, hogy

- A házasság csak az aktív és a lehetőséghiány szerinti részvételi homofília esélyét növelte, míg például az érdeklődéshiány-homofília esélyét csökkentette. Tehát a házassági szerződés nem követeli meg az azonos identitás létrejöttét, de a viselkedést homogenizálja, vagyis a politikai tevékenység és ennek korlátjainak felismerése azonosabbá válik, ha megtörténik a házasság.
- A pár életkorának alig volt hatása, egyedül a lehetőséghiány-homofiliánál találtunk szignifikáns (negatív) hatást.
- A végzettségi hipotézisek jórészt beigazolódtak. A magas végzettség erősen indukál aktív és lehetőséghiány szerint részvételi homofiliát, igaz az alacsony végzettség az érdeklődés hiányának hasonlóságának esélyét növeli, a végzettségi homofília általános pozitív hatására pedig nincs bizonyíték.
- A kapcsolati tőkének bizonyos esetekben van pozitív hatása (a rokoni kapcsolati tőke növeli az identitás homofília esélyét, de a részvételi homofiliát alig befolyásolja, vagyis az erős kapcsolatok a politikai gondolkodás egyformává válásának esélyét növelik, de a viselkedésre nem hatnak. A kapcsolati heterofília csak egy esetben számított, azaz összességében nem jelenthető ki, hogy a kapcsolati heterofília befolyásolná a politikai homofiliát.
- A lakóhely szerepe meghatározó, hatása ugyanakkor nem egyértelmű. A kisebb településeken kevésbé valószínű, hogy identitás-alapú homofiliát találunk, ez az eredmény azonban függött a modellünk specifikációjától. Az azonban egyértelműnek tűnik, a kisebb településeken érdeklődéshiány alapú (inaktív) homofiliát találunk, és nagyobb az esélye, hogy egyaránt kevés a lehetősége a pároknak a politikai részvételre. Hasonló a kép a részvétellel és polarizációval kapcsolatban: ahol magas a részvétel és polarizált a politikai tér, ott kevésbé valószínű, hogy identitás- vagy érdeklődéshiány alapú (inaktív) homofiliát találunk, és valószínűbb, hogy egyaránt kevés a lehetősége a pároknak a politikai részvételre.

Eredményeink megerősítik azon korábbi kutatások következtetéseit, melyek szerint a politikai homofília pozitívan hat az egyének, vagy éppen a párok jóllétére (Leikas et al. 2018, Afifi et al. 2020, Fangmeier et al. 2020, Stattin–Korol 2021). Igaz, ez a hatás csak a részvételi politikai

homofílián keresztül érvényesült. Ez az eredmény némileg meglepő, hiszen éppen az identitás alapú homofíliától vártunk erősebb hatást. Mindazonáltal az általános pozitív hatás vélhetőleg annak tudható be, hogy a politikailag homofíl párok sikeresebben kerülnek el a politikai konfliktusokat (Gerber et al. 2012), és körükben ritkábbak azok az értékbeli nézetkülönbségek, amelyek például a gyermeknevelés során problémákat okozhatnak (Graham et al. 2009).

A kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedettség mint a szubjektív jóllét forrása

Elemzésünkben előbb a kapcsolatok száma és a kapcsolatokkal való elégedettség közötti összefüggés típusait azonosítjuk, s azt vizsgáljuk, hogy ezek kialakulása összefügg-e az egyén, illetve az egy háztartásba tartozó párok szocio-demográfiai jellemzőivel. Mivel (1) mérésünk nagyon megbízhatatlan (hiszen csak a kapcsolattartás gyakoriságát ismerjük, és a mérés is ordinális szintű csupán⁹), (2) mind a kapcsolattartás gyakorisága, mind az elégedettség csak pillanatfelvétel, valamint (3) nem ismerjük az elégedetlenség okát (lásd később), továbbá (4) mivel a szakirodalomban sem találtunk a tipológiánkhoz hasonló közelítést, s még kevésbé olyan modellt, amely a két jelenség kapcsolatát háztartási szinten (egy pár két tagja közötti egymásra hatást is figyelembe véve) vizsgálta volna, ezért célunk nem több mint összefüggések bemutatása és kérdések megfogalmazása.

Az elemzés második része is csupán feltáró jellegű: azt vizsgáljuk, hogy a megismert típusok hogyan függenek össze a háztartás jóllétermelésének egy aspektusával, a háztartás tagjainak szubjektív jóllétével, ezen belül is a bizalommal, az anómiával és az étellel való elégedettséggel. Azt feltételezzük, hogy a háztartás fontos feladata (s egyszersmind működésének záloga) a háztartás tagjainak magas bizalmi szintje, az, hogy fontosnak érezzék magukat a világban, s végül, de nem utolsó sorban, elégedettségük. Ennek fordítottja is igaz, a háztartás mint „üzem” és mint a társadalom legkisebb egysége jobban „működik”, ha központi szereplőjének (a párnak) tagjai bíznak a világban, amiben úgy érzik helyük van, s boldogok. Azt kutatjuk, hogy ebben – a többi tényező kontrollálása után – van-e szerepe a kapcsolati tőke mennyiségének és a vele való elégedettségnak. Az előzőekben megfogalmazott korlátok miatt itt sem fogalmazunk meg hipotéziseket, de azt sejtjük, hogy a kapcsolatok nagyobb mennyisége (különösen, ha ezzel elégedett a kérdezett, s még inkább, ha a pár mindkét tagja így érez) növelheti a szubjektív jóllét mértékét.

Egyéni szinten:

- Eltérő társadalmi összetétel jellemzi-e a kapcsolati tőke négy típusát? Ebben az esetben nem fogalmazunk meg hipotézist, mert sem elméleti, sem korábbi empirikus tudásra nem alapozhatunk, de a feltáró elemzéstől azt várjuk, hogy eltéréseket fogunk találni a két dimenzió kombinációjából született típusok „működése” terén. Például, ha a kapcsolatokban gazdag és ezzel elégedett típust a sikeres „kapcsolati tőkés” ideáltípusához legközelebb álló változatnak tekintjük, akkor ebben az esetben a magas társadalmi státusszal együtt járó jellemzőkkel való erős és pozitív összefüggést várhatjuk. Ennek ellentéte (az elégedetlen kapcsolatszegény) esetében azt feltételezhetjük, hogy ez a típus a többi tőke és erőforrás esetében is a hátrányos helyzetet testesíti meg. Ugyanakkor a kevés kapcsolattal elégedett egyfajta

⁹ Továbbá semmit nem tudunk a kapcsolatok létrejöttéről („beleszületés” vagy „beruházás” eredménye), működéséről (tőkeként használják ezeket, amitől (hosszabb távon) profitot remélnek (akár jövedelemszerzésben, akár társadalmi státusz-növelésben vagy megőrzésben stb.) vagy a jóllét „természetes” része az egyént (mint társadalmi lényt) körülvevő kapcsolatrendszer).

tradicionális helyzetet jeleníthet meg, ahol a kapcsolatok nem tőkeként funkcionálnak.

- S vajon azonos módon történik-e mindez akkor, ha a kapcsolattartás két típusát (rokon, illetve barát) megkülönböztetjük? Míg a rokonokkal való sok kapcsolat és az ezzel való elégedettség egy „meleg akol”, az elégedetlenség egy „rideg börtön” (lévén a rokonság „erős” kapcsolat”, addig a barátságnál ezek a leírások nem kellene, hogy érvényesüljenek, hiszen ezek választott és „gyenge” kapcsolatok.

Háztartás szinten (vagyis a pár két tagjának típusait egyszerre szerepeltetve a modellben):

- Kombinálnak-e, s ha igen hogyan, a pár kapcsolatainak mértékét és az ezzel összefüggő elégedettséget magában foglaló változatok egymással (vagyis a homo/heterofília altípusai (kapcsolatgazdag és -szegény páros, illetve ahol csak a férfi vagy a nő kapcsolatgazdag)?
- A háztartás „termelésének” kimeneti változói esetében arra vagyunk kíváncsiak, hogy a tág értelemben vett reprodukció különféle elemei összefüggnek-e a kapcsolat mértéke és a velük való elégedettség alapján létrehozott típusokkal? A kimeneti változók a HKÉF szubjektív kérdései között szereplő elégedettség változók, továbbá a boldogság, az anómia, a bizalom különböző aspektusainak közelítő változói, amelyek megfeleltethetők az elméleti modellben szereplő reprodukciós folyamatok eredményének (no meg persze okának, tehát oksági modellre esélyünk sincs). Esetükben azt várjuk, hogy erős és pozitív összefüggést találunk majd a kapcsolati tőkével való elégedettséggel, hiszen egyfelől a kapcsolati tőke mértéke a putnami társadalmi tőke szubjektív elemeivel (bizalom, közösségi normák, civil aktivitás stb.) szorosan asszociál, másfelől a kapcsolatokkal való elégedettség része a tág értelemben vett reprodukciós „csomagnak”.

Az elemzés első lépéseként azt vizsgáljuk, hogy a pár két tagja esetében a kapcsolatok száma és ezekkel való elégedettség összefügg-e? Ha a pár két tagjának kapcsolatmennyisége egy közös modellben szerepel, de megkülönböztetjük a rokoni és a baráti kapcsolatokat, akkor azt látjuk, hogy a saját kapcsolati tőke nagysága mindkét nem és mindkét kapcsolattartási mód esetében (s különösen a rokonokkal való kapcsolattartás által) növeli a kapcsolatokkal való elégedettség mértékét.

A két nem kapcsolati tőkéje ugyanakkor nem azonos módon függ össze a pár másik tagjának kapcsolatokkal való elégedettségével: miközben a nőknél nincs kapcsolat az elégedettség és a partnerének a kapcsolati tőkéje között, addig a férfiak esetében a nő rokonokkal való kapcsolattartása (ha gyengén is) összefügg a férfi elégedettségével. Vagyis a kapcsolatok mennyisége és a velük való elégedet(tlen)ség közötti összefüggés megfelel az elmélet által predikálnak, de a feltételezett egyéni szintű viselkedés egy ponton módosul, amikor a nő rokonokkal való több személyes kapcsolata a férfi saját kapcsolataival való elégedettségével is pozitívan függ össze. Másként a nő háztartásban betöltött „kapcsolatgazda” szerepét – legalább is az „erős kapcsolatok” terén (rokonokkal való személyes együttlét) elleplezi, ha a kapcsolatokkal való viselkedést csak egyéni szinten vizsgáljuk.

Ebben a részben azt vizsgáljuk, hogy mennyiben tudunk pontosabb képet kapni a kapcsolati tőke és a vele való elégedettség közötti összefüggésről, ha vissza nyúlunk a korábban már bemutatott tipológiához. Másként, a kutatás designja most nem a kapcsolatok száma és az elégedettség közötti összefüggés önmagában, hanem a közöttük megfigyelt négyféle összefüggés típus, amelyek léte eleve ellentmond az elmélet egyszerű változatának, s amelyekről azt feltételezzük, hogy – noha a működésüknek sokféle (és a rendelkezésre álló adatbázis segítségével szét nem szálazható) lehetséges magyarázata elképzelhető – eltérő eséllyel jönnek létre a társadalom különböző csoportjaiban.

A modellekben külön-külön regressziót futtattunk a kapcsolatszegény és a kapcsolatgazdag esetekre. A függő változó értéke a kapcsolatszegények esetében 1, ha a megfigyelt személy kapcsolatszegény és elégedetlen a kapcsolataival, és az értéke 0, ha a megfigyelt személy kapcsolatszegény és elégedett a kapcsolataival. Azaz ebben az esetben azt vizsgáljuk, hogy a kapcsolatszegények között milyen tényezőkkel függ össze a kapcsolatokkal való elégedetlenség. Másként fogalmazva azt, hogy miben különböznek a kapcsolatszegény elégedetlenek a kapcsolatszegény elégedettekől. A kapcsolatgazdagok esetében az indikátorváltozó értéke 1, ha a megfigyelt személy kapcsolatgazdag és elégedett a kapcsolataival, és az értéke 0, ha a megfigyelt személy kapcsolatgazdag és elégedetlen a kapcsolataival. Azaz ebben az esetben azt vizsgáljuk, hogy a kapcsolatgazdagok között milyen tényezőkkel függ össze a kapcsolatokkal való elégedettség. Másként fogalmazva azt, hogy miben különböznek a kapcsolatgazda elégedettek a kapcsolatgazdag elégedetlenektől.

A **kapcsolatszegénységgel** való elégedetlenség esetében az egészségügyi akadályozottsággal élők, a rosszabb minőségű lakásban élők, valamint (a férfiak esetében) a munkanélküliek egyaránt nagyobb valószínűséggel elégedetlenek a kapcsolataikkal, míg a kiadásaikat könnyen fedező (a kiadásaikat nagy nehézségek árán fedezőkhöz képest) kisebb valószínűséggel elégedetlenek. Ez a típus tehát – a szakirodalomban is megjelenő – gondozási igény megnövekedéséből fakadó gondozáshiány miatti félelmekből táplálkozhat. Erre utalhat az is, hogy „vidéken”, ahol talán a kevés kapcsolat „közelebb van”, s a közeg is kevésbé elidegenedett, mint Budapest, kisebb a kapcsolatszegénységgel való elégedetlenség előfordulásának esélye.

A **kapcsolatgazdasággal** való elégedettség gyakoribb a magas végzettségűek körében, míg a lakással kapcsolatos problémákkal negatívan függ össze. Az egészségügyi akadályozottság a nők körében a kapcsolatgazdagsággal való elégedettség kisebb valószínűségével jár együtt. A 3 vagy több gyerek mindkét nem esetében negatív kapcsolatban áll az elégedettséggel, amit a gyerekekkel kapcsolatos feladatokra fordított és a kapcsolatok ápolására fordított idő közti fordított arányosság magyarázhat. A jobb szubjektív anyagi helyzet becsült együtthatói mindkét nem esetében pozitívak, de a nők esetében nagyjából háromszoros nagyságúak és szignifikánsak. Azaz, a nők esetében a jobb szubjektív anyagi helyzet a kapcsolatgazdagsággal való elégedettség nagyobb valószínűségével jár együtt.

Megfigyelhető, hogy sok tényező az elégedettséggel/elégedetlenséggel – a kapcsolatok mennyiségétől függetlenül – egyformán függ össze. Így ha a valaki (súlyosan) korlátozottan, illetve rossz lakáskörülmények között él az elégedetlen lesz akár kevés, akár sok kapcsolata van. Ugyanígy, aki „könnyen él” az egyszersmind elégedett is. Ugyanakkor

- A kapcsolatszegénységgel való elégedetlenség esélyét a nők körében a magas jövedelem csökkenti, ám a férfiak körében kevésbé erős az összefüggés,
- a kisebb településen élés és a kapcsolatszegénységgel való elégedetlenség között negatív a kapcsolat, azaz a kapcsolatszegények „vidéken” kevésbé elégedetlenek, ám a kapcsolatgazdagsággal való elégedettség nem függ össze a „vidékséggel”
- az iskolai végzettség és a nyugdíjasok esetében ugyanez a szimmetriahiány látható, de fordított előjellel,
- a sok gyerek a kapcsolatgazdagsággal való elégedettséggel negatívan függ össze, azonban a kapcsolatszegénység esetében nem korrelál az elégedetlenséggel.

A társadalmi tőke (és az ehhez kapcsolódó) szakirodalom feltételezése, hogy a több társadalmi tőke jó. Ez a tétel makroszinten és általában meg is állja a helyét, de távolról sem minden

helyzetben igaz, s – ami számunkra fontosabb – sem egyéni sem az egyének alkotta kisebb csoportokra (esetünkben a háztartásra, illetve azonban belül egy párra) ebben az általános formában nem feltétlenül érvényes. Ez a tétel érvényes akkor is, ha a kapcsolati tőkére szűkítjük az elemzést, amennyiben azt állítjuk, hogy a sok kapcsolat igazából akkor jó, ha azzal az egyén, illetve a pár két tagja elégedett.

Ezek alapján gondoltuk hasznosnak, hogy – nem elvetve a kiinduló tételt – egy feltáró kutatást végzünk, melynek célja, hogy megvizsgáljuk a kapcsolati tőke és a vele való elégedettség helyét a háztartásban. Az EU-SILC-nek a háztartásközi kapcsolatok gyakoriságát egyéni szinten mérő kérdés blokkjából dolgoztunk ki a kapcsolati tőke mértékét közelítő változókat, s ezekhez rendeltük hozzá a velük való elégedettséget mérő attitűd kérdés eredményét. Ebben a megközelítésben azzal a feltételezéssel élünk, hogy az elégedettség a „jó működés” jele.

Összességében megállapítható, hogy:

- A kiinduló tétel igazolható, vagyis a több kapcsolat nagyobb elégedettséggel jár együtt.
- Ennek az összefüggésnek a kapcsolati tőke és az elégedettség között létrejövő két altípusa (sok kapcsolat – elégedettség és kevés kapcsolat – elégedetlenség) azonban nagyon eltérő társadalmi csoport esetében található meg, ezért feltételezhető, hogy eltérő mechanizmusok hozzák létre az alaptételt igazoló összefüggést.
- Míg az alaptétel ellenében ható két kapcsolat mérték/elégedettség típus közül a kevés kapcsolattal való elégedettség létezése magától értetődően az alaptétel mindenhatóságát tagadja, addig a sok kapcsolat/elégedetlenség variáns nem feltétlenül teszi ezt, hiszen ennek lehet olyan magyarázata, amely támogatja a hipotézist (a tőkeberuházás elején tartó kapcsolati tőkés viselkedése lehet ilyen).
- Amikor a párokat együttesen vizsgáljuk, akkor sincsenek erős kereszthatások, tehát a jelenség robosztus és egyéni.

Az értékrend többi elemével való összefüggés esetében azt találtuk, hogy míg a nagyobb elégedettség és bizalom együtt jár, addig a több kapcsolat nem függ össze a bizalom magasabb mértékével, ha csak ezt a kapcsolatokkal való elégedettség, illetve a férfiak esetében a nők több kapcsolata (és ezzel való elégedettsége) nem „támogatja”. Lényegében ugyanez a helyzet az anómia esetében is: az önbecsülés mértéke ott magas, ahol a kapcsolati tőke mértékével elégedett az egyén és a párja. Az „elégedettség-csomag” harmadik eleme, az étellel való elégedettség, esetében is a fenti összefüggések, a korábbiaknál erősebben, érvényesülnek

A háztartás tagjainak bizalma

Bizalom a háztartásban

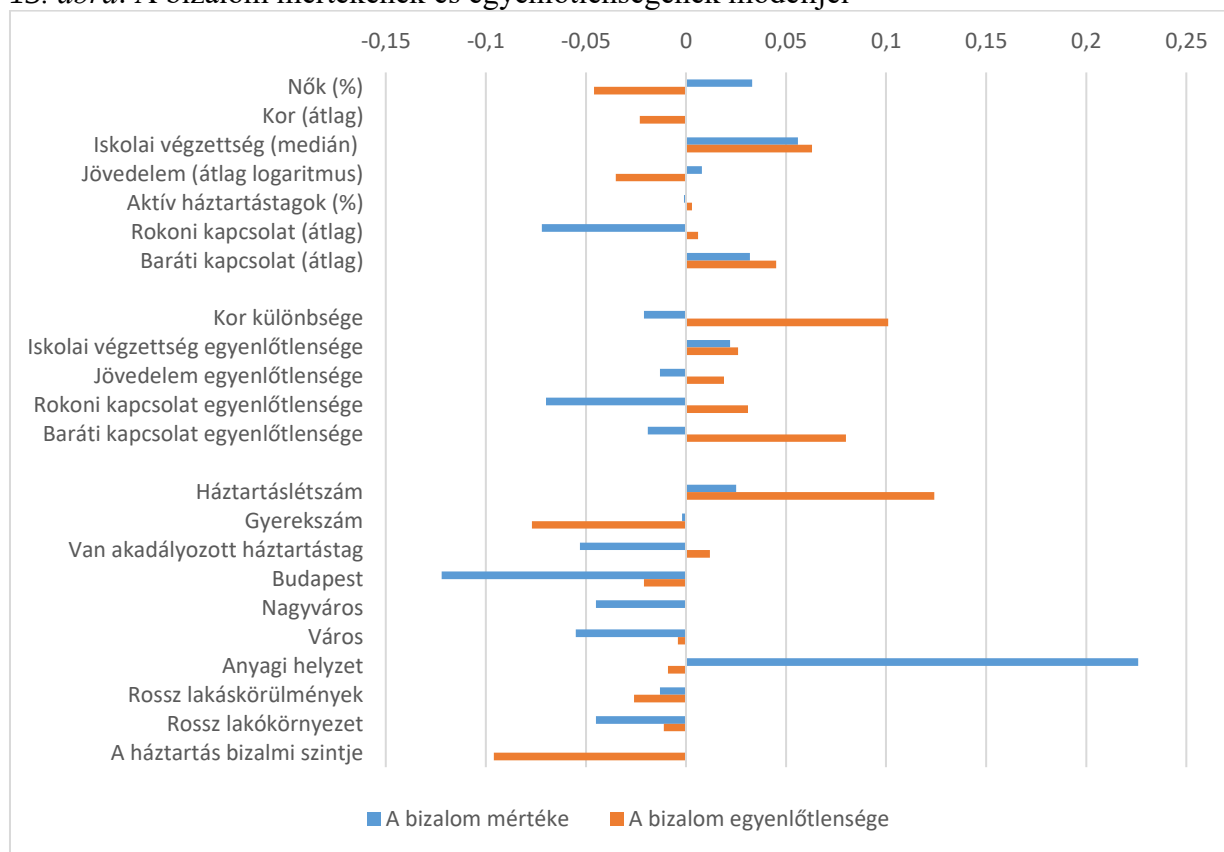
Ebben az elemzésben arra teszünk kísérletet, hogy nem a háztartás egy párosára, hanem a háztartás valamennyi tagjára kiterjesszük elemzésünket. Másként, olyan modellben gondolkodunk, amely valamennyi háztartástagot külön-külön tartalmazza, de együttesen vizsgálja. Ehhez egy olyan jelenséget választottunk, amely az egyén jellemzője, de a modellben az egyén ezen jellemzőit részben a háztartáson belüli relációkon keresztül jelenítjük meg. A kutatás tárgya a bizalom.

Elméletileg a bizalom választása azért indokolt, mert a háztartásról, mint együtt élők alkotta kiscsoportról feltehető, hogy noha azon belül valóban az egyének önállóan alakítják bizalmuk mértékét és irányát (nem azt, hogy ők megbízhatók-e, mert azt a többiek ítélik meg róluk), hanem azt, hogy mennyire bíznak másokban), a kiscsoport is hat rájuk. Nem is szólva a háztartás mint üzem működéséről, amelyen belül a bizalom elsőrangú olajozófolyadék (illetve annak hiánya, akadály) tud lenni, illetve a háztartásról mint szervezetről, amely a benne lévők létezésének feltételeit határozza meg, illetve ennek szabályait foglalja magában.

Az eddigiek alapján a következőképpen fogalmaztuk meg a kutatás alapvető kérdéseit: Hogyan függ össze a háztartástagok bizalmának mértéke és egyenlőtlensége a háztartástagok szociológiai jellemzőivel, a közöttük lévő egyenlőtlenségekkel és a háztartás egészének jellemzőivel, mint azzal a kontextussal, amelyben az előző két tényezőcsoport kifejti hatását?

Ha a bizalom mértékének és a háztartástagok jellemzőinek összefüggését vizsgáljuk (13. ábra), akkor azt látjuk, hogy a bizalom luxusának létrejöttét a jobb anyagi-társadalmi helyzet (magasabb iskolai végzettség és több baráti kapcsolat) és a nők nagyobb aránya valószínűsíti.¹⁰ A háztartáson belüli egyenlőtlenségek közül egyedül az iskolai végzettség egyenlőtlensége növeli, az összes többi – de különösen a rokoni kapcsolatok egyenlőtlensége - csökkenni a bizalom szintjét (13. ábra második blokk).

13. ábra. A bizalom mértékének és egyenlőtlenségének modelljei

A háztartás jellemzőinek bevonása megnöveli a modell erejét, de erőssé nem teszi azt (13. ábra harmadik blokk). A háztartási jellemzők megjelenése átrendezi az egyéni jellemzői hatásait:

¹⁰ S hogy nehogy a jogtalan oksági modellszerű fogalmazás bűnébe essünk, gyorsan hozzá kell tennünk, hogy az emberekbe vetett bizalom növeli a jobb anyagi helyzetű és magasabb társadalmi státusz elérésének esélyét.

megjelenik a szakirodalomból ismert, s eddig rejtve maradt hatás: több nő magasabb bizalmi szintet eredményez), és nagyon erős az anyagi helyzet pozitív hatása. A hétköznapi életvitel gondjai (akadályozott háztartástag léte és rossz lakás- és lakókörnyezet) csökkentik az emberekbe vetett bizalmat, ami a Maslow féle hatásnak is felfogható, amennyiben amíg az emberek küszködnek, addig olyan „luxus” jellegű értékekkel, mint az emberiségbe vetett hit, nem tudnak mit kezdeni. A falusi helyzet ugyanakkor (a városi lét, de különösen a budapesti lakhely rovására) a bizalom forrása.

Láttuk korábban, hogy a háztartások bizalma településtípusonként nem csupán különböző, de nem is illeszkedik a településlejtő által diktált logikába, ezért elképzelhető, hogy településtípusonként más az bizalom kialakulásának módja. Ezt a feltételezést az eddig alkalmazott lineáris modell nem tudja kezelni, ezért településtípusonként külön modelleket is illesztettünk.

A modellek alapján kijelenthető, hogy valóban más-más összefüggések figyelhetők meg településtípusonként: egyedül a háztartás anyagi helyzetének van konzisztensen szignifikáns hatása: minél jobb egy háztartás anyagi helyzete, annál nagyobb átlagosan a bizalom mértéke. A kapcsolatok mennyisége különbözően hat a településeken:

- míg a fővárosban a több baráti kapcsolat bizalomművekedés jár együtt, addig a községekben a rokoni kapcsolat erőssége és a bizalom közötti negatív kapcsolat figyelhető meg, és a több és egyenlőtlenebb rokoni kapcsolat a kisebb településeken (különösen a falvakban) csökkenti a bizalmat
- míg Budapesten a nagyobb háztartásokban magasabb a bizalom szintje, ami azonban a gyerekszámmal fordított összefüggést mutat, addig ez a két változó pont ellentétes előjelű hatással van a nem megyei jogú városokban a bizalom szintjére,
- a magasabb iskolai végzettség és a bizalom csak a kisvárosi miliőben kapcsolódik össze, ugyanakkor csak itt jár együtt a rossz lakás- és lakókörnyezet a bizalom alacsony szintjével.

Áttérve a háztartás bizalmának egyenlőtlenségével összefüggő jellemzők elemzésére (13. ábra) Ebben két modellel dolgozunk, az egyik a már előzőekben megismert teljes modell ((1) modell), ahol egyszerre vontuk be a már ismert három változócsoporthat, a másikban ((2) modell) ehhez hozzárendeltük a háztartás aggregált bizalomszintjét is, azt vizsgálándó, hogy a bizalom egyenlőtlensége függ-e attól, hogy magas vagy alacsony a háztartás bizalomszintje.

Ha a háztartásban nagyobb a nők aránya, több az eltartott gyerek és magasabb a jövedelem, az csökkenti a háztartástagok bizalmi egyenlőtlenségét, ezzel ellentétesen hat a magas iskolai végzettség és a sok baráti kapcsolat. Az iskolai végzettség kivételével a háztartástagok közötti valamennyi egyenlőtlenség növeli a bizalmi heterogenitást. Ez arra utal, hogy a háztartásban működik egyfajta „egyenlőtlenség-csomag”, s a bizalom is része ennek. A háztartás kontextusát vizsgálva az is látható, hogy a nagyobb háztartások bizalma is egyenlőtlenebb, ugyanakkor a több gyerek a háztartás alacsonyabb bizalmi egyenlőtlenséggel jár együtt. Végül, azokban a háztartásokban, ahol magasabb a bizalom szintje, ott ez egyenletesebben oszlik el.

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy a makroszintű társadalmi folyamatok nem állnak meg a háztartások határán, ami természetesen fordítva is elmondható: a háztartáson belüli mechanizmusok a háztartáson kívüli is megjelennek. Így a háztartások esetében is igaz:

- amit a társadalmi tőke makroszintű hatásairól megállapítottak, hogy a bizalom és a jó mód (bárhogy is fogalmazzuk meg az ok-okozati hatást) vonzza egymást és csökkenti az egyenlőtlenség mértékét, ugyanakkor a „rosszmód” taszítja a bizalmat,

mint az önmegvalósítás egyik elemét, ami elérhetetlen az olyan háztartások számára, ahol az anyagi és társas léthez tartozó fogyasztást sem biztosított a háztartás tagjai számára,

- van a nőkben (vagy a struktúrában elfoglalt helyzetükben? vagy kapcsolatkezelő képességeikben?) „valami”, ami a háztartáson belül megőrizni segíti bizalmuk erejét (vagy vice versa), de ugyanakkor növeli a háztartási bizalom egyenlőtlenségét is,
- az egyenlőtlenségek vonzzák (erősítik?) egymást, s a bizalom is szerves része ennek az önfenntartó mechanizmusnak,
- a falu (kistelepülések?) világa és a bizalom nagyobb mértéke összefügg,

Irodalomjegyzék

- Afifi, T. D. – Zamanzadeh, N. – Harrison, K. – Torrez, D. P. (2020): Explaining the impact of differences in voting patterns on resilience and relational load in romantic relationships during the transition to the Trump presidency. *Journal of Social and Personal Relationships* 37(1), 3–26. <https://doi.org/10.1177/0265407519846566>
- Albert F. (2014): A férfiak és a nők közti különbségek és hasonlóságok. *Replika*, 85-86, 165–175.
- Albert F. (2016): Az idősök kapcsolathálózati jellegzetességei. *Demográfia*, 59(2–3), 173–200. <https://doi.org/10.21543/Dem.59.2-3.2>
- Albert F. – Hajdu G. (2016): Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 28-55.
- Albert F. – Dávid B. – Hajdu G. – Gerő M. (2017): Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi integráció: Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete, Belvedere Meridionale Kiadó. 307–330.
- Fangmeier, T. L. – Stanley, S. M. – Knopp, K. – Rhoades, G. K. (2020): Political Party Identification and Romantic Relationship Quality. *Couple & family psychology* 9(3), 167–180. <https://doi.org/10.1037/cfp0000141>
- Fodor É. – Balogh A. (2010): Back to the kitchen? Gender role attitudes in 13 East European countries: *Journal of Family Research*, 22 (3), 289–307. <http://dx.doi.org/10.20377/jfr-259>
- Frijters, P. – Haisken-DeNew, J. P. – Shields, M. A. (2004): Money does matter! Evidence from increasing real income and life satisfaction in East Germany following reunification. *American Economic Review*, 94(3) <http://dx.doi.org/10.1257/0002828041464551>
- Gábos A. – Szívós P. (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon. In: Kolosi T. – Tóth I. G. (szerk.) *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI, 58–81.
- Gábos A. – Tátrai A. – B. Kis A. – Szívós P. (2016): Anyagi depriváció Magyarországon, 2009–2015. In: Kolosi T. – Tóth I. G. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest, TÁRKI, 130–150.
- Gerber, A. S. – Huber, G. A. – Doherty, D. – Dowling, C. M. (2012): Disagreement and the Avoidance of Political Discussion: Aggregate Relationships and Differences across

- Personality Traits. *American Journal of Political Science*, 56(4), 849–874. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00571.x>
- Graham, J. – Haidt, J. – Nosek, B. A. (2009): Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Gregor A. – Kukucska Zs. – Oláh E. (2021): A kapcsolatintenzitás, a kapcsolattartás gyakorisága és a kapcsolatstruktúra jellemzői 2006-ban és 2015-ben Magyarországon. *Metszetek*, 10(4), 102-138. <https://doi.org/10.18392/metsz/2021/4/5>
- Hajdu T. – Hajdu G. (2013): Jövedelem és szubjektív jóllét: Az elemzési módszer Hajdu T. – Hajdu G. (2013): Jövedelem és szubjektív jóllét: Az elemzési módszer megválasztásának hatása a levonható következtetésekre. *Statisztikai Szemle*, 91(11), 1046–1071.
- Horemans, J. – Marx, I. – Nolan, B. (2016): Hanging in, but only just: Part-time employment and in-work poverty throughout the crisis. *IZA Journal of European Labor Studies*, 5(1), 5. <https://doi.org/10.1186/s40174-016-0053-6>
- Katz, C. (2002): Vagabond Capitalism and the Necessity of Social Reproduction. In: *Antipode*, 33 (4): 709–728. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00207>
- Leikas, S. – Ilmarinen, V.-J. – Verkasalo, M. – Vartiainen, H.-L. – Lönnqvist, J.-E. (2018): Relationship satisfaction and similarity of personality traits, personal values, and attitudes. *Personality and Individual Differences*, 123, 191–198.
- Lelkes, O. (2010) Social participation and social isolation. In Atkinson, A. B. – Marlier, E. (szerk.): *Income and living conditions in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 217–240.
- Lück, D. (2005): Cross-national Comparison of Gender Role Attitudes and their Impact on Women's Life Courses. *Globalife-Working-Paper*, No. 67.
- Maslow, A. (1970): *Motivation and Personality*. Harper & Row.
- Murinkó L. (2014): A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24 (1), 67–101.
- Pollak, R. A. (1985): The Transactional Cost Approach of the Family. *Journal of Economic Literature*, 23(2): 581–608. Magyarul: Sik E. (szerk.) (1989): A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 83–95.
- Powdthavee, N. (2010): How much does money really matter? Estimating the causal effects of income on happiness. *Empirical Economics*, 39 (1), 77–92. <http://dx.doi.org/10.1007/s00181-009-0295-5>
- Sik E. (2012) *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest, Eötvös Kiadó
- Sik E. – Csaba D. – Hann A. (2013): *A férfiak és nők közötti jövedelemegyenlőtlenség és a nemi szegregáció a mai Magyarországon*. Budapest, Egyenlő Bánádmód Hatóság
- Stattin, H. – Korol, L. (2021): Is love politically blind? The role that the romantic partner plays for young adults' socio-political interest. *Journal of Youth Studies*, 24(4), 481–498. <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1742301>
- Takács J. (2008): „Ha a mosogatógép nem lenne, már elváltunk volna...” Férfiak és nők otthoni munkamegosztása európai összehasonlításban. *Esély*, 19(6), 51–73.

Zavaleta, D. – Samuel, K. – Mills, C. T. (2017): Measures of Social Isolation. *Social Indicators Research* (131): 367–391. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1252-2>

Utasi Á. (2011): A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. In: Varga V. A. (szerk.): *Társadalmi kapcsolathálózatok elemzése*. Budapest, BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézet, 133–146

Melléklet Vázlatos módszertani összefoglaló

Mivel a kutatás során az adatbázist háromféleképpen használtuk, ezért a módszertani összefoglalót is tagolni kell. Előbb bemutatjuk az adatbázist, aztán azt a három változatot (háztartástagok egyénenként és páronként, illetve az összes háztartástag), ahogy átalakítottuk azt.

Az EU-SILC adatfelvétel és a 2015. évi speciális modell jellemzői

Általános leírás

Az EU-SILC adatfelvétele során a mintába háztartások kerülnek kiválasztásra. A háztartásról és a háztartás tagjairól külön kérdőív keretében történik az információgyűjtés. Mind a háztartás, mind az egyének esetén külön létezik egy regiszterfájl és egy ún. adatfájl. A regiszterfájlok csak a legszükségesebb, alapvető változókat tárolják az összes háztartásról, illetve az egyes háztartásokban élő egyégekről. Az adatfájlok viszont az alapváltozókon túl más változókat is tartalmaznak. Az egyéni adatfájlhoz tartozó kérdőívet csak azoktól a válaszadóktól kérdezik le a kutatás során, akik a referenciaévben elmúltak 15 évesek.

Az EU-SILC kutatás során évenként változik az ún. ad-hoc modul kérdéseinek a tartalma. Az ad-hoc modul változóit csak a referenciaévben 15 éves kort betöltött vagy annál idősebb válaszadóktól kérdezik le.

Egyéni szint

Nemzetközi adatbázis

A 2015. évi EU-SILC nemzetközi adatbázisa (fájlnev: egyeni_EU-SILC_2015_nkozi.sav) az adatfelvétel idején EU-s tagországok almintáiból tevődik össze, így összesen 28 ország adatait tartalmazza. A teljes mintába 464 621 fő került bele, néhány országban¹¹ azonban a kapcsolattartás gyakoriságát mérő változókat csak egy szűkebb almintán kérdezték le, ezért az érvényes válasszal bírók száma ennél valamelyest kisebb (407 664 fő). Az elemzés során az adatbázisban található, egyénekhez rendelt projekciós súlyok esetszámtartó verzióját alkalmaztuk. Ezek az egyes országokon belül kezelik a mintavételi és a nem mintavételi hibából fakadó torzításokat.

Magyarországi adatbázis

A 2015. évi EU-SILC magyarországi adatbázisában (fájlnev: egyenisoros_20210613.sav) összesen 18 243 fő található, ebből 15 371 fő van, aki a referenciaévben (2014) legalább 15 éves, és így az ad-hoc modul változóin is van válasza. Az elemzés során az adatbázisban található, egyénekhez rendelt projekciós súlyok esetszámtartó verzióját alkalmaztuk. Ezek kezelik a mintavételi és a nem mintavételi hibából fakadó torzításokat.

¹¹ Az érintett országok a következők: Dánia, Finnország, Írország, Hollandia, Lengyelország, Svédország, Szlovénia, Nagy-Britannia.

Párok szintje

Mivel a párok szintjén végzett elemzések során az adatbázisok kialakítása eltért, ezért ezeket külön-külön mutatjuk be. Az alapváltozat, amit a fogyasztás és a politikai homofília elemzése során használtunk, azokat a háztartásokat tartalmazta, amelyekben különböző nemű partnerek éltek egy háztartásban (N=4479).

A jövedelemmel való elégedettség és a nemi szerepek közötti összefüggés elemzése során a KSH Háztartási költségvetési és életkörülmény adatfelvételének (HKÉF) 2015-ös hullámát használtuk. Az adatbázisból először azokat a háztartásokat választottuk ki, ahol különböző nemű partnerek (egy férfi-nő pár) éltek egy háztartásban (N=4479), majd kiválasztottuk közülük azokat a párokat, akiknél a nőnek és a férfinak is volt munkaviszonyból származó jövedelme (N=1484). Az elemzés során a nők és a férfiak mintáját külön kezeltük, azaz egy egyaránt 1484 fős női és férfi kiinduló mintánk volt, amelyekben a háztartásra vonatkozó adatok a pár tagjainak esetében azonosak voltak. Az elemzésből kizártuk azokat az eseteket, ahol a partnerek jövedelme azonos volt, valamint azokat az eseteket, ahol a kérdezett nem válaszolt az élettél való elégedettségre vonatkozó kérdésre, illetve azokat, akik azt válaszolták, hogy a heti munkaidejük 0 óra. Így a nők mintájának elemszáma 1320 fő, a férfiak mintájának elemszáma 1181 fő volt.

A kapcsolatokkal való elégedettség vizsgálata esetében a mintába csak olyan háztartások kerültek, ahol legalább két olyan személy volt, akik párt alkottak (vagyis a gyereket egyedül nevelő szülő és gyereke vagy egy testvérpár nem) és háztartásonként csak egy párt vizsgáltunk. Feltétel volt továbbá, hogy a férfi és a nő is válaszolt az elégedettségi és a kapcsolati változók kérdéseire (n=3590 háztartás, n=7180 személy).¹²

Háztartási szint

Az EU-SILC 2015. évi adatbázisában (fájlnev: htfile_20210625.sav) szereplő 7745 háztartás közül kihagytuk az egy fős háztartásokat (N=2280), mivel esetükben az egyenlőtlenség kutatása lehetetlen lett volna, továbbá kihagytuk a hét főnél több háztartástagot tartalmazó eseteket, mivel ebben a kis csoportban – feltételezünk szerint – az átlagostól nagymértékben eltérő folyamatok mehetnek végbe, amelyeknek az elemzésbe való bevonása rontotta volna az elemzés belső érvényességét. A maradék 4801 esetből kihagytuk azokat, ahol a bizalom kérdésekre nem válaszoltak. A súlyozás után a minta elemszáma így 4010 lett. A háztartás aggregált változói a háztartáson belül található minden 15 év feletti személy adatát (súlyozatlanul) tartalmazzák.

¹² A mintánkban szereplő személyek száma körülbelül fele a teljes mintáénak, ami a rokonnal vagy/és baráttal nem rendelkező személyek kizárása után körülbelül 15 000 fő volt (Gregor et al. 2021).